

Ontwikkelingen in de belangstelling voor musea

De cultuurparticipatie van de Nederlandse bevolking in de periode 1950 tot 2005 toegespitst op musea nader onderzocht

Anne Wegerif

300728

Ontwikkelingen in de belangstelling voor musea

De cultuurparticipatie van de Nederlandse bevolking in de periode 1950 tot 2005
toegespitst op musea nader onderzocht.

Masterthesis Sociologie van Kunst en Cultuur
Maart 2008

Erasmus Universiteit Rotterdam
Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen
Prof.Dr. A.M. Bevers
Dr. C.J.M. van Eijck

Anne Wegerif
anne_wegerif@hotmail.com

300728

Inhoudsopgave

Voorwoord

1. Inleiding	6
1.1 Achtergrond.....	6
1.2 Voorlopige probleemstelling	7
2. Het onderzoek naar cultuurdeelname in Nederland	8
2.1 Overzicht van theoretisch en beschrijvend onderzoek naar cultuurdeelname in Nederland	8
2.1 Ontwikkelingen in het onderwijs- en cultuurbeleid.	10
3. Doelstellingen van het onderzoek	13
3.1 Centrale onderzoeksvraag	13
3.2 Hypothesen	13
3.3 doelstelling	16
4. Methodologie	18
4.1 De gebruikte onderzoeksmethoden	18
4.2 Operationalisering van centrale begrippen	18
5. Gegevensverzameling	21
5.1 Museumbezoek in Nederland in de periode 1950 tot 2005 en het bereik onder de Nederlandse bevolking in de periode 1979 tot 2003	21
5.2 De verklarende variabelen	22
5.2.1 <i>Aanbodsfactoren</i>	22
5.2.2 <i>Factoren aan de vraagzijde</i>	22
5.2.3 <i>Beleidsmatige factoren</i>	23
6. De ontwikkeling van het museumbezoek in de periode 1950-2005 nader beschouwd.....	24
6.1 Trendanalyse	24
6.2 De ontwikkeling van het bereik van musea onder de Nederlandse bevolking	28

7. Toetsing van de hypothesen 31

7.1 Aanbodfactoren 31
7.2 Factoren aan de vraagzijde 32
    7.2.1 *Demografische factoren* 32
    7.2.2 *Economische en technologische factoren* 35
7.3 Beleidsfactoren 38
    7.3.1 *Subsidie- en prijsbeleid* 38
    7.3.2 *Onderwijsbeleid* 44

8. Samenvatting en conclusies 50

8.1 Inleiding en probleemstelling 50
8.2 Conclusies 51
    8.2.1 *Factoren aan de aanbodzijde* 51
    8.2.2 *Factoren aan de vraagzijde* 51
    8.2.3 *Prijs- en subsidiebeleid* 53
    8.2.4 *Onderwijs- en cultuurbeleid* 54
8.3 Slotbeschouwing 54

Literatuurlijst

Voorwoord

Al in de jaren '60 van de vorige eeuw hebben diverse auteurs zich bezig gehouden met onderzoek naar de cultuurdeelname. De overheid stimuleert het deelhebben aan cultuuruitingen onder brede lagen van de bevolking. Inzicht in de factoren die het cultuurbereik verklaren, kan bijdragen aan een gericht beleid om het cultuurbereik te vergroten.

In het voorliggende onderzoeksverslag wordt de vraag aan de orde gesteld hoe de trends en ontwikkelingen die zich hebben voorgedaan in de bezoekersaantallen en in het bereik van de musea onder de Nederlandse bevolking in de periode 1950 tot en met 2005 kunnen worden verklaard. Tevens wordt ingegaan op de vraag in hoeverre het overheidsbeleid heeft bijgedragen aan het stimuleren van de bezoekersaantallen en aan het vergroten van het bereik onder de Nederlandse bevolking.

Anne Wegerif

1. Inleiding

1.1 Achtergrond

Het cultuurbeleid van het ministerie van OCW kent drie grondslagen: het behoud van het culturele erfgoed, de verdere ontwikkeling van het culturele aanbod en het bevorderen van een zo groot mogelijke participatie van de bevolking. Het cultuurbeleid is onderverdeeld in drie hoofdafdelingen, de kunsten, het cultureel erfgoed en de media.

De overheid levert vanuit zijn verantwoordelijkheid voor het cultuurbeleid een aanzienlijke bijdrage aan de financiering van het culturele aanbod (Van den Broek, A. Huysmans, F. & De Haan, J. 2005, pag. 3) vanuit de eerste grondslag, de instandhouding van het cultureel erfgoed. Cultureel erfgoed omvat artefacten uit een recent of ver verleden die belangrijke momenten en aspecten van de geschiedenis van de mensheid vertegenwoordigen, met name op het gebied van de kunsten, de wetenschap en de technologie. In de praktijk wordt een onderscheid gemaakt in de musea, de monumenten, archeologische vondsten en archieven. Mede dankzij de financiële bijdrage van de overheid is het aantal musea en monumenten in Nederland in de periode van 1950 tot heden sterk gestegen (Van den Broek e.a., 2005, pag. 10,11)

Het cultuurbeleid kent ook een vraagaspect. De overheid stimuleert het deelhebben aan cultuuruitingen onder brede lagen van de bevolking, waarbij zowel een sociale als een geografische spreiding wordt nagestreefd (derde grondslag).

Het culturele erfgoed staat de laatste jaren sterk in de belangstelling omdat de cultuuroverdracht aan de jongere generatie en aan nieuwkomers in de Nederlandse samenleving in de ogen van velen te wensen overlaat. Eind 2004 vroegen historici van naam aandacht voor een door hen ontwikkelde canon van de vaderlandse geschiedenis (Bank en De Rooy, 2004) vanuit het idee dat voor een gedeelde cultuur een zekere minimale kennis van de vaderlandse geschiedenis vereist is. Het culturele erfgoed kan bij deze overdracht een belangrijke rol spelen als materiële dragers van het verleden.

De overheid stelt zich tegen deze achtergrond ten doel het bereik van het culturele erfgoed te vergroten, in het algemeen, maar in het bijzonder onder jongeren, lager opgeleiden en allochtonen.

Uit diverse onderzoeken van het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) blijkt dat het museumbezoek in de jaren '80 steeg en een hoogtepunt bereikte in 1993. Na 1993 viel het museumbezoek geleidelijk terug tot 2003, het laatste jaar waarover gegevens onderzocht zijn (Van den Broek e.a., 2005, pag. 14, 21).

[1.2 Voorlopige probleemstelling](#)

Naar de ontwikkeling van het cultuurbereik over een wat langere periode en de factoren die daarop van invloed zijn, is al veel theoretisch en empirisch onderzoek gedaan. Toch zijn er nog vragen die nog niet bevredigend zijn beantwoord. Ten eerste de vraag hoe de opmerkelijke ombuiging in het museumbezoek in de eerste helft van de jaren '90 kan worden verklaard. Ten tweede de vraag in hoeverre het cultuur- en onderwijsbeleid van invloed is geweest op deze ombuiging en op de daling die in tweede helft van de jaren '90 is ingezet.

Deze vragen zijn niet alleen theoretisch interessant, maar ook praktisch relevant. Inzicht in de factoren, met name factoren die in de beleids sfeer liggen, die van invloed zijn op het bereik van de musea, kan nuttige aanknopingspunten opleveren voor het beleid van het ministerie van OC&W dat er op is gericht de cultuurparticipatie te vergroten

2. Het onderzoek naar cultuurdeelname in Nederland

[2.1 Overzicht van theoretisch en beschrijvend onderzoek naar cultuurdeelname in Nederland](#)

Diverse auteurs hebben zich in de afgelopen decennia beziggehouden met onderzoek naar de cultuurdeelname van de Nederlandse bevolking.

Een goed overzicht van de deelname aan verschillende kunst- en cultuurterreinen biedt de SCP publicatie *Cultuurminnaars en cultuurmijders: trends in de belangstelling voor de kunsten en cultureel erfgoed* (Van den Broek, e.a. 2005). In dit onderzoek worden de ontwikkelingen in de culturele belangstelling beschreven en geanalyseerd in de periode eind jaren '70 tot 2004. Uit dit onderzoek komt naar voren dat het museum- en monumentenbereik in de jaren '80 steeg en een hoogtepunt bereikte in 1991. Tussen 1991 en 1995 viel het vervolgens sterk terug, om daarna weer geleidelijk te stijgen tot 2003. De auteurs noemen een aantal factoren en achtergronden die deze fluctuatie in cultuurbereik kunnen verklaren. Ze vestigen de aandacht op onder meer de stijging van het opleidingsniveau van de bevolking, de sterkere competitie om de beschikbare vrij tijd, de stijging van het aandeel van allochtone groepen en de introductie van de museumjaarkaart.

In een recente publicatie *Het bereik van het verleden, ontwikkelingen in de belangstelling voor cultureel erfgoed* (Dec. 2007) wijden Huysmans en De Haan een uitvoerig hoofdstuk aan het museumbezoek in de periode 1997 tot en met 2005 en aan het publieksbereik van de Nederlandse musea in de periode 1983 tot en met 2003. Zij gaan onder meer in op de daling van het aantal musea in deze periode, op de ontwikkeling van het aantal tentoonstellingen, het museumbezoek naar geslacht, leeftijd, opleiding, levensfase en etniciteit, op de mate van verstedelijking, de kosten van een (reis)museumbezoek en ze maken een vergelijking van het museumbezoek in Nederland met dat in een aantal andere lidstaten van de Europese Unie.

Ganzeboom formuleert in *Cultuurdeelname in Nederland* (1989) een theoretisch kader van cultuurdeelname en toetst de daaruit voortvloeiende hypothesen met behulp van heranalyses van enquêtegegevens die sinds 1961 zijn verzameld door met name het SCP en het CBS. Uit het heronderzoek van oudere en nieuwe gegevens is gebleken dat de deelname aan culturele activiteiten zeer ongelijk verdeeld is over verschillende bevolkingsgroepen en dat daarin in de periode tussen 1961 en 1983 weinig is veranderd. Ganzeboom toetst door middel van regressieanalyses de rol van de factoren

(toegangs)prijs, beschikbare vrije tijd, informatieverwerkingscapaciteit en status-nastreving. Het vermogen om culturele informatie te verwerken blijkt de belangrijkste factor te zijn die verschillen in deelname tussen leden van verschillende bevolkingsgroepen verklaart. De basis daarvan is het verschil in kennis en vaardigheid dat aan het onderwijs kan worden toegeschreven (Ganzeboom, 1989, pag. 176).

Op de tweede plaats komt het motief van statusverwerving. De overheersende normen ten aanzien van cultureel gedrag in de kring van mensen met wie men veel omgaat, blijken een belangrijke rol te spelen bij de cultuurdeelname in het algemeen en vooral ook bij de soort culturele activiteit waar men belangstelling voor heeft. Deze normen worden in belangrijke mate overgedragen via het ouderlijk milieu.

De beschikbaarheid van vrije tijd blijkt alleen van invloed te zijn op de deelname aan cultuurvormen die zich op een bepaalde tijd van de dag of avond afspelen (bijvoorbeeld theater- en concertbezoek). Voor activiteiten als museumbezoek waarvan men het moment zelf kan bepalen, hebben verschillen in beschikbare vrije tijd nauwelijks effect. De toegenomen tijdsdruk in de loop van de laatste decennia is een verschijnsel waarvan de hele bevolking blijikbaar in ongeveer dezelfde mate te lijden heeft gehad.

Het beschikbaar inkomen komt naar voren als de factor die het minst van belang is bij het verklaren van verschillen in culturele activiteit. Kennelijk is de prijs van de meeste culturele activiteiten zo laag dat deze geen belemmering vormt voor verschillende bevolkingsgroepen aan die activiteiten deel te nemen.

In een bijdrage aan de bundel *Cultuur en publiek* (Verhoeff, R., Ganzeboom, H.B.G., 1991, pag. 133-157) gewijd aan culturele socialisatie en culturele participatie komen Ganzeboom en De Graaf op basis van analyses met een sibling-model tot enigszins andere conclusies over de betekenis van opleiding en ouderlijk milieu. Deze nieuwere analyses leiden tot de conclusie dat de rol van de schoolopleiding minder belangrijk is dan eerder aangenomen werd en dat de rol van het milieu van herkomst de belangrijkste factor is bij de verklaring van culturele participatie. Ook het beroep komt te voorschijn als een belangrijker factor dan eerder werd aangenomen.

In zijn bijdrage aan de bundel *Cultuur en publiek* (Verhoeff, R., Ganzeboom, H.B.G., 1991, pag. 5-32) onder titel 'Een elite van achterblijvers' stelt Knulst de vraag aan de orde hoe de daling van het aantal bezoekers van culturele voorzieningen tussen 1962 en 1987 en de daarmee gepaard gaande sociale stijging onder de bezoekers kan worden verklaard. De traditionele voorzieningen als theater, bioscoop en concertzaal, hebben in

deze periode veel terrein verloren aan nieuwe consumptiemogelijkheden als gevolg van de opkomst van televisie en afspeelapparatuur. Film, theater en muziek kwamen daardoor tegen lage kosten per keer en op veel meer tijdstippen per dag beschikbaar in de huiskamer. Interessant is dat de lagere sociale klassen sneller mee blijken te gaan met de nieuwe mogelijkheden die de techniek biedt dan de hoger opgeleiden. Het gevolg is dat het publiek van culturele voorzieningen nog meer elitair is geworden, maar omdat ook de hoger opgeleiden geleidelijk meer van de nieuwe technische mogelijkheden gebruik maken, neemt het aantal bezoeken aan theater, bioscoop en concertzaal in de loop van de tijd af.

De stijging van het opleidingsniveau van de bevolking in diezelfde periode heeft dat niet kunnen voorkomen. Weliswaar heeft het onderzoek van Knulst betrekking op de podiumkunsten en niet op musea, maar hij wijst terecht op de opkomst van alternatieven voor het traditionele cultuuraanbod.

Goudriaan presenteert in diezelfde bundel de resultaten van een economische analyse van de effecten van prijstelling op de publieke belangstelling voor kunst en cultuur (Verhoeff, R., Ganzeboom, H.B.G., 1991, pag. 33-53). Hij komt tot de conclusie dat het bezoek aan musea nauwelijks wordt beïnvloed door de toegangsprijzen.

Van den Broek en De Haan schetsen in hun *SCP rapport Cultuur tussen competentie en competitie* (2000) drie toekomstscenarios voor de ontwikkeling van het cultuurbereik. Opvallend is dat zij er vanuit gaan dat de overheid geen greep heeft op de mogelijke toekomstige ontwikkeling van de cultuurparticipatie.

De Haan gaat in zijn studie *Het gedeelde erfgoed* (1997) in het bijzonder in op de belangstelling voor het culturele erfgoed. Bezoek aan musea en monumenten is een van de vele activiteiten die men in de vrije uren kan uitvoeren. Hij schrijft de veranderingen in de belangstelling voor het culturele aanbod onder meer toe aan stijging van het opleidingsniveau van de bevolking, stijging van de welvaart en de veranderingen in de hoeveelheid vrije tijd die men tot zijn beschikking heeft en de besteding daarvan.

[2.2 Ontwikkelingen in het onderwijs- en cultuurbeleid](#)

Ook het onderwijsbeleid is er de laatste jaren op gericht de belangstelling van jongeren voor kunst en cultuur te bevorderen. De verbondenheid tussen cultuur en onderwijs was in 1994 aanleiding om de sector cultuur 'weer' toe te voegen aan het ministerie van onderwijs en wetenschappen. Een uitvloeisel van deze departementale herindeling is het beleidstraject *Cultuur en school*. De kernmissie van *Cultuur en School* is het ontwikkelen

van duurzame relaties tussen culturele organisaties en scholen en het versterken van de positie van cultuur in het reguliere onderwijs. Dit wordt verder uitgewerkt in het *Actieplan Cultuur en School* (1996).

Als vervolg daarop heeft het ministerie van OC&W in 1999 het *Actieplan cultuurbereik en cultuurdeelname* opgesteld. Ook de herinvoering van cultuur in het onderwijscurriculum met de culturele en kunstzinnige vormingsvakken (CKV) in de bovenbouw van het secundair onderwijs (omstreeks 2000) sluit aan bij deze beleidvisie.

Het Sociaal en Cultureel Planbureau heeft het Actieplan cultuurbereik en cultuurdeelname geëvalueerd door een vergelijking van het cultuurbereik tussen deelnemende gemeenten en provincies en niet-actieplan gemeenten (Werkdocument 117, 2005). In deze studie wordt door middel van secundaire analyse van databestanden geanalyseerd in hoeverre het actieplan heeft bijgedragen aan de stijging van het cultuurbereik die zich in de periode 1999 tot 2003 heeft voorgedaan. De stijging blijkt voor wat betreft cultureel erfgoed niet significant groter te zijn in aan het actieplan deelnemende gemeenten.

Ranshuysen en anderen gaan in *Scholen in kunst: effecten van kunsteducatie op cultuurdeelname* (1993) in op de effecten die kunsteducatie in het primair en het voortgezet onderwijs heeft op de latere cultuurdeelname en vervolgens op de bijdrage daarvan aan sociale cultuurspreiding. De auteurs vergelijken aan de hand van de bevindingen van dit onderzoek de effecten van diverse vormen van kunsteducatie in het primair onderwijs en in het voortgezet onderwijs. Op basis daarvan doen zij concrete inhoudelijke en organisatorische aanbevelingen om de effectiviteit van kunsteducatie te vergroten. Daarmee kan de spreiding van de deelname aan kunst en cultuur over de verschillende bevolkingsgroepen worden bevorderd.

Het belang van het ouderlijk milieu voor de latere cultuurparticipatie is al aan het eind van de jaren '60 aan de orde gesteld door De Jager (1967) en door Bourdieu en Darbel (1969). Dat ouderlijk milieu en opleidingsniveau belangrijke determinanten zijn voor latere verschillen in cultuurparticipatie, is voor Nederland verder uitgewerkt in het proefschrift van I. Nagel, getiteld *Cultuurdeelname in de levensloop* (2004).

In deze studie wordt de vraag beantwoord hoe cultuurparticipatie zich ontwikkelt over de levensloop, onder invloed van het ouderlijke milieu enerzijds en onder invloed van later verworven statuskenmerken anderzijds. De gegevens zijn verzameld volgens een geraffineerd steekproefontwerp, waarbij oud-leerlingen binnen scholen ondervraagd zijn en broers en zussen binnen gezinnen. Hierdoor is het mogelijk totale effecten van ouders en school op een adequate manier te vergelijken.

Zoals in de inleiding al is aangegeven, is er al veel onderzoek gedaan naar het verloop van de cultuurparticipatie en naar de verklarende factoren. De merkwaardige inzinking in het cultuurbereik in het begin van de jaren '90 en daling van het aantal bezoeken vanaf 1995 wordt daardoor nog niet bevredigend verklaard. Ook blijft de vraag overeind wat het effect is geweest van de verschillende beleidsinstrumenten die worden ingezet om het cultuurbereik te bevorderen.

3. Doelstellingen van het onderzoek

3.1 Centrale onderzoeksvraag

De vraag die in dit onderzoek centraal wordt gesteld, luidt als volgt:

Hoe kunnen de trends en fluctuaties in het aantal bezoeken en het bereik van de musea onder de Nederlandse bevolking in het bijzonder in de periode 1950 tot en met 2005 worden verklaard?

3.2 Hypothesen

In deze paragraaf zal een aantal hypothesen worden geformuleerd die de ontwikkeling van het museumbezoek en –bereik kunnen verklaren. Hierbij zal worden teruggegrepen op de hiervoor behandelde sociologische literatuur, maar ook op de markttheorie uit de economie en de leer van de openbare financiën.

Vanuit de economische theorie gezien kunnen de diensten van musea worden beschouwd als een deelmarkt waar vraag en aanbod elkaar ontmoeten. In een vrije markt zou onder invloed van het prijsmechanisme een evenwicht tot stand komen tussen vraag en aanbod. In de sector van het cultureel erfgoed, waaronder de musea vallen, is de uitkomst van het prijsmechanisme niet bevredigend voor de overheid. De overheid vindt het van groot belang het cultureel erfgoed in stand te houden en ook dat een breed publiek uit alle lagen van de bevolking zonder hoge financiële drempels kennis kan nemen van het cultureel erfgoed. De overheid bemoeit zich met de voortbrenging van museale diensten vanuit een paternalistisch motief (L. Koopmans, Wellink A.H.E.M. 2003, pag. 21). De overheid is namelijk van oordeel dat de burgers de neiging hebben het belang van deze voorzieningen te onderschatten. Daarom subsidieert de overheid de musea in belangrijke mate, zodat deze geen kostendeekkende prijs in rekening hoeven te brengen aan het publiek. De toegangsprijzen spelen daarom een ondergeschikte, maar niet helemaal te verwaarlozen rol bij de verklaring van het aantal museumbezoeken (Goudriaan, 1991). De omvang, samenstelling en bekostiging van museale voorzieningen worden voornamelijk bepaald door middel van het budgetmechanisme. De Tweede Kamer en de Gemeenteraden besluiten jaarlijks bij de begrotingsbehandeling hoeveel geld er aan de musea beschikbaar wordt gesteld (L. Koopmans, e.a, 2003, pag. 58,59).

Het indelingsprincipe van de markttheorie bestaat uit aanbod, vraag en de afstemming daartussen door het prijsmechanisme of andere vormen van coördinatie, zoals het budgetmechanisme. Dit zal worden gebruikt als kader om de hypothesen te formuleren

en in te delen. De factoren die het museumbezoek en –bereik beïnvloeden zijn voor een deel autonoom, maar voor een ander deel beïnvloedbaar door het overheidsbeleid. Daarbij kan worden gedacht aan de omvang van de overheidssubsidies aan musea, de hoogte van toegangsprijzen en het onderwijsbeleid dat rechtstreeks de interesse van jongeren voor het culturele erfgoed probeert te wekken en daarmee de vraag probeert te stimuleren.

De ontwikkeling van het aantal museumbezoeken wordt enerzijds beïnvloed door aanbodfactoren: hoe groter, gevarieerder en aantrekkelijker het aanbod van musea, collecties en tentoonstellingen, des te groter zal de respons van het publiek zijn, zolang de toegangsprijs geen belemmering is. Anderzijds wordt het museumbezoek beïnvloed door factoren aan de vraagzijde, zoals demografische factoren (De Haan, 1997) en veranderingen in de beschikbare vrije tijd en de opkomst van alternatieve bestedingsmogelijkheden onder meer door technologische ontwikkelingen (Knulst, 1991). Een economische factor als het inkomen per hoofd van de bevolking is eveneens van invloed op de vraag naar museumdiensten (Goudriaan, 1991).

Het cultuurbeleid kent ook een aanbod-, vraag- en prijscomponent. Enerzijds is het gericht op het behoud, de verdere ontwikkeling en het zichtbaar maken van het cultureel erfgoed (aanbodbeleid).

Anderzijds is het gericht op het bevorderen van een zo hoog mogelijke participatie onder brede lagen van de bevolking (vraagbeleid). De subsidiering van de musea draagt er mede toe bij dat de toegangsprijs laag kan blijven en geen belemmering hoeft te vormen voor lagere inkomensgroepen.

Daarnaast richt het beleid zich meer rechtstreeks op het bevorderen van de culturele competenties (informatieverwerkingscapaciteit) van jongeren via het onderwijs. Uit onderzoek van Ganzeboom (1989) is gebleken dat het vermogen om culturele informatie te verwerken de belangrijkste factor is die verschillen in cultuurdeelname verklaart.

De volgende factoren zullen worden onderscheiden:

Aanbodfactoren:

- Veranderingen in het aanbod van musea.
- Veranderingen in het aantal tentoonstellingen.

Vraagfactoren:

Demografische factoren

- Veranderingen in de samenstelling van de bevolking, naar geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en naar etniciteit.

Economische en technologische factoren

- Veranderingen in de koopkracht (inkomen per hoofd van de bevolking).
- Toename vrije tijd en veranderingen in de vrijetijdsbesteding
- De opkomst van de computer en het internet en audiovisuele technieken.

Beleidsmatige factoren:

Prijs- en subsidiebeleid

- Het subsidiebeleid en de veranderingen die daarin zijn doorgevoerd, zoals decentralisatie van rijkssubsidies naar provinciale en gemeentelijke subsidies en sterker accent in subsidievoorwaarden op publiekswerving en eigen inkomsten van musea.
- De introductie van de museum(jaar)kaart in 1981.
- Gratis toegang in een groot aantal musea voor rekeninghouders van de Rabobank en Voordeelurenkaarthouders van de NS (omstreeks 1990), later omgezet in een 50% korting regeling tot 2005.

Onderwijsbeleid

- Actieplan Cultuur en School (1996) en het actieplan Cultuurbereik (1999).
- Herinvoering van cultuur in het onderwijscurriculum met de culturele en kunstzinnige vormingsvakken (CKV) in de bovenbouw van het secundair onderwijs (omstreeks 2000).
- Introductie van het Cultuurmenu in het primair onderwijs (omstreeks 2004, valt buiten onderzoeksperiode).

Op basis hiervan kunnen de volgende hypothesen worden geformuleerd. De veronderstelde verbanden zullen worden onderzocht terwijl wordt gecontroleerd voor de overige factoren.

A. Aanbodfactoren:

- A1. Een toename van het aanbod, in termen van aantal musea, zal een stijging van het aantal museumbezoeken veroorzaken.
- A2. Een toename van het aantal tentoonstellingen in musea zal een stijging van het aantal museumbezoeken (per 100 inwoners) veroorzaken.

B. Vraagfactoren

Demografische factoren

- B1. De vergrijzing van de bevolking leidt tot een stijging van het museumbereik.
- B2. De stijging van het opleidingsniveau van de bevolking leidt tot een toename van het aantal museumbereik (percentage van de bevolking dat in een bepaald jaar één of meer bezoeken brengt aan musea).
- B3. Het groeiende aandeel van niet-westerse allochtonen veroorzaakt een daling van het museumbereik.

Economische en technologische factoren

- B4. Stijging van het inkomen per hoofd van de bevolking heeft een toename van het aantal museumbezoeken tot gevolg.
- B5. Bij een toename van de vrije tijd mag een stijging van het museumbezoek worden verwacht.
- B6. Een toename van het vrijetijdsaanbod, door technologische en economische ontwikkelingen, bewerkstelligt een daling van het museumbezoek, doordat de concurrentie om de vrije tijd heviger wordt.

C. Beleidsmatige factoren

Prijs- en subsidiebeleid

- C1. Een verhoging van overheidssubsidies leidt tot een toename van het aantal museumbezoeken.
- C2. De introductie van de Museum(jaar)kaart, alsmede de samenwerking met de Rabobank en de NS geven een stimulans aan zowel het museumbezoek als het museumbereik en brengen beide op een hoger niveau gedurende de samenwerkingsperiode.

Onderwijsbeleid

- C3. De hervormingen in het onderwijsbeleid zullen naar verwachting zichtbaar worden in een relatief groeiend museumbereik onder jongeren vanaf 1996.

3.3 doelstelling

Doelstelling van het onderzoek is het verkrijgen van meer inzicht in de factoren die de ontwikkeling van het museumbezoek en de schommelingen daarin in de periode tot en met 2005 verklaren. Inzicht in de effecten van beleidsinstrumenten staat daarbij centraal.

Getracht zal worden verbanden aan te tonen tussen de verschillende verklarende factoren en beleidsinstrumenten en het bereik van de musea in het algemeen en onder specifieke doelgroepen waar het beleid zich op richt.

Op basis van de verkregen inzichten kunnen wellicht aanbevelingen voor het cultuurbeleid worden gedaan.

4. Methodologie

Methodologisch past het onderzoek in de traditie van het hypothetisch deductieve model van de natuurwetenschappen (Seale, 1998, 2004, pag. 10, 11). Het gaat niet om het interpreteren van subjectieve betekenissen en waardeoordelen, noch om een discours analyse, maar om het toetsen van mogelijke verbanden tussen objectief meetbare verschijnselen.

In de literatuur is reeds een aantal hypothesen opgespoord over de samenhang tussen cultuurbereik van de musea en verklarende factoren. Deze zijn getoetst door middel van secundaire analyse van kwantitatieve gegevensbronnen (SCP en CBS) en al dan niet worden verworpen.

Doel van het onderzoek is te komen tot het vaststellen en zo mogelijk kwantificeren van verbanden tussen verklarende variabelen, waaronder beleidsinstrumenten, en het museumbezoek.

[4.1 De gebruikte onderzoeksmethoden](#)

De participatie van de Nederlandse bevolking in musea is de te verklaren grootheid. Hierover worden door het CBS jaarlijks kwantitatieve gegevens beschikbaar gesteld. Bron van deze gegevens is de registratie van bezoekers bij de Nederlandse musea zelf. Het meetniveau is op rationiveau. Met behulp tijdreeksanalyse en beschrijvende statistiek zijn de ontwikkelingen zo nauwkeurig mogelijk in kaart gebracht. In aanvulling daarop is met behulp van enkelvoudige en multiple regressieanalyse getracht de ontwikkeling van het museumbezoek en -bereik zo goed mogelijk te verklaren.

[4.2 Operationalisering van centrale begrippen](#)

In deze paragraaf zullen de centrale begrippen nader worden gedefinieerd en geoperationaliseerd. Omdat het te ver zou voeren alle kunstvormen in deze empirische studie mee te nemen, is er voor gekozen het onderzoek toe te spitsen op musea. Deze vormen een belangrijk onderdeel van het culturele erfgoed en er is relatief veel informatie over beschikbaar.

De museumdeelname is de te verklaren grootheid. Daarvoor worden in deze studie twee indicatoren gehanteerd. Ten eerste het aantal museumbezoeken per jaar, zoals geregistreerd door de musea zelf en door het CBS centraal verzameld. Ten tweede het percentage van de bevolking dat in een bepaald jaar één of meer bezoeken brengt aan een of andere vorm van kunst of cultuur. Museumdeelname of -bereik wordt daarom geoperationaliseerd als het percentage van de Nederlandse bevolking van zes jaar en ouder dat in een bepaald jaar één of meer bezoeken brengt aan een museum.

Onder een museum wordt verstaan: een instelling met een collectie (of meerdere), die – in haar geheel of voor een belangrijk gedeelte – bij voortduring in het openbaar is opgesteld en die, tegen betaling of gratis, op vastgestelde tijden (en eventueel daarnaast op aanvraag) te bezichtigen is (CBS, 1988-4).

Het opleidingsniveau van personen van 18 jaar en ouder wordt gedefinieerd als het hoogst behaalde diploma, waarbij vier niveaus worden onderscheiden: basisonderwijs, VMBO/MAVO, HAVO/VWO/MBO en HBO/WO (SCP, TBO, 1995).

Vrije tijd kan worden geoperationaliseerd als dat deel van de totale beschikbare tijd per week (168 uur) dat resteert na aftrek van de tijd besteed aan verplichtingen en persoonlijke verzorging. Onder de verplichtingen worden verstaan: betaald werk, woon-werkverkeer, zorgtaken, opleiding, huishoudelijk werk en eventueel kinderverzorging. Onder persoonlijke verzorging wordt verstaan: slapen, eten, drinken en lichamelijke verzorging (SCP, TBO, 2006).

De 'vergrijzing' wordt in deze studie gedefinieerd als het percentage van de bevolking van 50 jaar en ouder. Met name onder de groep 50-64 is het museumbereik namelijk relatief hoog.

Het inkomen kan geoperationaliseerd worden als netto inkomen per hoofd van de bevolking.

Tot de niet-westerse allochtonen worden diegenen gerekend die hun herkomst hebben in Turkije of landen in Afrika, Latijns-Amerika en Azië, met uitzondering van voormalig Nederlands-Indië, Indonesië en Japan. Alle overige personen die hun herkomst niet in Nederland hebben, worden tot de westerse allochtonen gerekend.

De eerste generatie bestaat uit personen die zelf in het buitenland zijn geboren, de tweede generatie uit personen die in Nederland zijn geboren met ten minste één in het buitenland geboren ouder. Iemand die zelf in het buitenland is geboren, maar twee in Nederland geboren ouders heeft, wordt tot de autochtonen gerekend.

De herkomstgroepering van de eerste generatie kan worden bepaald aan de hand van het eigen geboorteland, die van de tweede generatie aan de hand van het geboorteland van de moeder (en indien dit Nederland is, het geboorteland van de vader) (www.cbs.nl).

De invloed van het onderwijsbeleid zal worden geoperationaliseerd door de ontwikkeling van het aantal bezoekers van musea in schoolverband in de loop van de tijd te analyseren. Op landelijk niveau zijn gegevens voorhanden over museumbezoek van

middelbare scholieren met CKV-bonnen. Voor het basisonderwijs zijn geen landelijke gegevens beschikbaar. Daarom is als casus een middelgroot museum gekozen, dat gegevens over schoolbezoek registreert.

De gegevens zijn voornamelijk afkomstig van het CBS en het SCP. Beide instellingen hanteren over het algemeen dezelfde definities. De gegevens zullen worden voorbereid door tijdreeksen samen te stellen voor de jaren waarover gegevens beschikbaar zijn in de periode 1950 tot en met 2005.

5. Gegevensverzameling

[5.1 Museumbezoek in Nederland in de periode 1950 tot 2005 en het bereik onder de Nederlandse bevolking in de periode 1979 tot 2003](#)

Het museumbezoek en het bereik onder de Nederlandse bevolking zal worden beschreven en geanalyseerd met behulp van statistische gegevens ontleend aan diverse bronnen.

Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) stelt jaarlijks overzichten samen van de aantallen bezoekers van culturele instellingen, waaronder musea, op basis van tellingen aan de deur door die instellingen. Deze gegevens zijn beschikbaar over een lange reeks van jaren. In dit onderzoek wordt de naoorlogse periode vanaf 1950 in beschouwing genomen. Deze gegevens hebben twee beperkingen. Na 1995 worden de gegevens nog maar eens in de twee jaar verzameld en gepubliceerd. Deze beperking is ondervangen door voor de ontbrekende jaren de aantallen bezoekers, de aantallen musea en de aantallen tentoonstellingen te interpoleren. De tweede beperking heeft betrekking op de definitie van het begrip museum. Tussen 1995 en 1997 heeft het CBS de definitie van 'museum' verruimd, waardoor het aantal musea grotendeels kunstmatig is toegenomen van 758 in 1995 tot 942 in 1997. Het aantal bezoeken is in diezelfde periode gedaald, maar de werkelijke daling is door de definitiewijziging nog onderschat.

De gegevens over aantallen bezoekers zeggen nog weinig over het percentage van de Nederlandse bevolking dat door de musea wordt bereikt. In de eerste plaats hebben de bezoekerscijfers niet alleen betrekking op de Nederlandse bezoekers, maar ook op buitenlandse bezoekers. Volgens tellingen aan de deur van de musea zelf gaat het bijvoorbeeld om circa 4 miljoen bezoeken van buitenlanders in 1999 en 4,7 miljoen in 2005 (CBS kerncijfers musea).

De resterende aantallen bezoeken van Nederlanders kunnen evenredig gespreid zijn over de bevolking, maar kunnen ook geconcentreerd zijn bij een beperkt deel van de bevolking. Het cultuurbeleid is gericht op een zo gelijkmatig mogelijke sociale en geografische spreiding. Inzicht in deze spreiding kan alleen verkregen worden door een steekproef uit de totale bevolking. Met het oog daarop houdt het Sociaal Cultureel planbureau (SCP) het zogenoemde Aanvullend Voorzieningsgebruik onderzoek (AVO). Het AVO is een vierjaarlijks onderzoek vanaf 1979 om gegevens te verkrijgen over het gebruik van een groot aantal maatschappelijke en culturele voorzieningen door de Nederlandse bevolking van 6 jaar en ouder. Het onderzoek richt zich zowel op meting van het gebruik van voorzieningen als op meting van een breed scala van kenmerken die

een huishouden en de individuele personen binnen een huishouden karakteriseren. Ook het bezit van de museum(jaar)kaart naar geslacht, opleidingsniveau en etniciteit wordt in dit onderzoek vastgelegd. Het betreft een streekproef van ongeveer 14.000 personen.

5.2 De verklarende variabelen

5.2.1 Aanbodsfactoren

Gegevens over het aantal musea en het aantal in musea georganiseerde tentoonstellingen zijn te vinden in de jaarlijkse CBS-museumenquêtes die worden gepubliceerd in *Sociaal-Culturele berichten* en op statline in de rubrieken 'historie cultuur; instellingen en gebruik' en 'musea; exploitatie'.

5.2.2 Factoren aan de vraagzijde

Demografische factoren

Demografische gegevens worden beschikbaar gesteld door het CBS op statline. Het CBS verzamelde deze gegevens in het verleden door middel van volkstellingen en de laatste decennia uit de gemeentelijke basisadministraties (GBA). Zowel over de omvang van de bevolking als over de samenstelling naar een groot aantal kenmerken, zoals geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, etniciteit en burgerlijke staat, zijn gegevens beschikbaar over een groot aantal jaren.

De AVO-onderzoeken van het SCP bevatten ook een groot aantal persoonkenmerken, kenmerken van huishoudens en informatie over het bezit van de Museum(jaar)kaart. Daarom bieden deze onderzoeken de mogelijkheid de ontwikkeling van het publieksbereik van musea te analyseren naar deze demografische en economische achtergrond-kenmerken.

Economische en technologische factoren

Informatie over de inkomensontwikkeling van natuurlijke personen wordt door het CBS beschikbaar gesteld op statline in de rubriek 'historie inkomen, vermogen en bestedingen'.

Gegevens over de vrije tijd van de Nederlandse bevolking worden beschikbaar gesteld op DANS (data archiving and networked services). Deze zijn afkomstig van het SCP. Het SCP houdt vanaf 1975 vijfjaarlijks een tijdsbestedingsonderzoek (TBO) onder de Nederlandse bevolking. Het onderzoek bevat naast achtergrondvragen algemene vragen

over tijdsbesteding. Bovendien wordt de respondent gevraagd om gedurende één week in een dagboek per kwartier bij te houden aan welke activiteiten zijn/haar tijd besteed is.

5.2.3 Beleidsmatige factoren

Prijs- en subsidiebeleid.

De CBS-statistiek 'historie cultuur, instellingen en gebruik' bevat onder meer informatie over overheidsuitgaven voor musea vanaf 1946. Daarnaast bevat de CBS statistiek 'exploitatie musea' informatie over subsidies aan musea van Rijk, provincies en gemeenten (op statline vanaf 1997) en over gemiddelde entreprijzen.

De Museum(jaar)kaart is ingevoerd in 1981, biedt gratis toegang tot een groot aantal musea en geeft korting op de meeste tentoonstellingen in musea. Over het bezit van de Museum(jaar)kaart worden gegevens beschikbaar gesteld door de stichting Museumkaart. Verkoopcijfers van de Museumjaarkaart (vanaf 2003 Museumkaart genoemd) zijn beschikbaar van 1981 tot en met 2005. Daarnaast kregen ook klanten van de Rabobank met een Europas van 1991 tot en met 1999 gratis toegang tot de bij de Museum(jaar)kaart aangesloten musea. In 2000 veranderde dat in 50% korting op toegangsprijzen en op 1 januari 2005 verviel deze voordeelregeling. In totaal waren er circa 5,5 miljoen van dergelijke passen in omloop. Van 1997 tot en met 2005 werkte de stichting Museumkaart eveneens samen met de NS. Dit hield in dat alle abonenthouders van een Voordeel-urenkaart, NS-Jaarkaart en OV-Jaarkaart 50% korting kregen op de toegangsprijs van musea. Deze samenwerking is op 1 januari 2006 komen te vervallen. Het ging om ongeveer 1,3 miljoen mensen (bron stichting museumkaart).

Onderwijsbeleid

De AVO-onderzoeken van het SCP geven informatie over het museumbezoek naar leeftijd. Dit geeft een indicatie van het percentage bezoekers in de schoolgaande leeftijd. Het CJP heeft landelijke gegevens over het museumbezoek van scholieren van het voortgezet onderwijs met CKV-vouchers. De ontwikkeling van het aantal bezoeken in schoolverband door leerlingen van het basisonderwijs is gebaseerd op gegevens die in het kader van een casestudy door een middelgroot museum beschikbaar zijn gesteld.

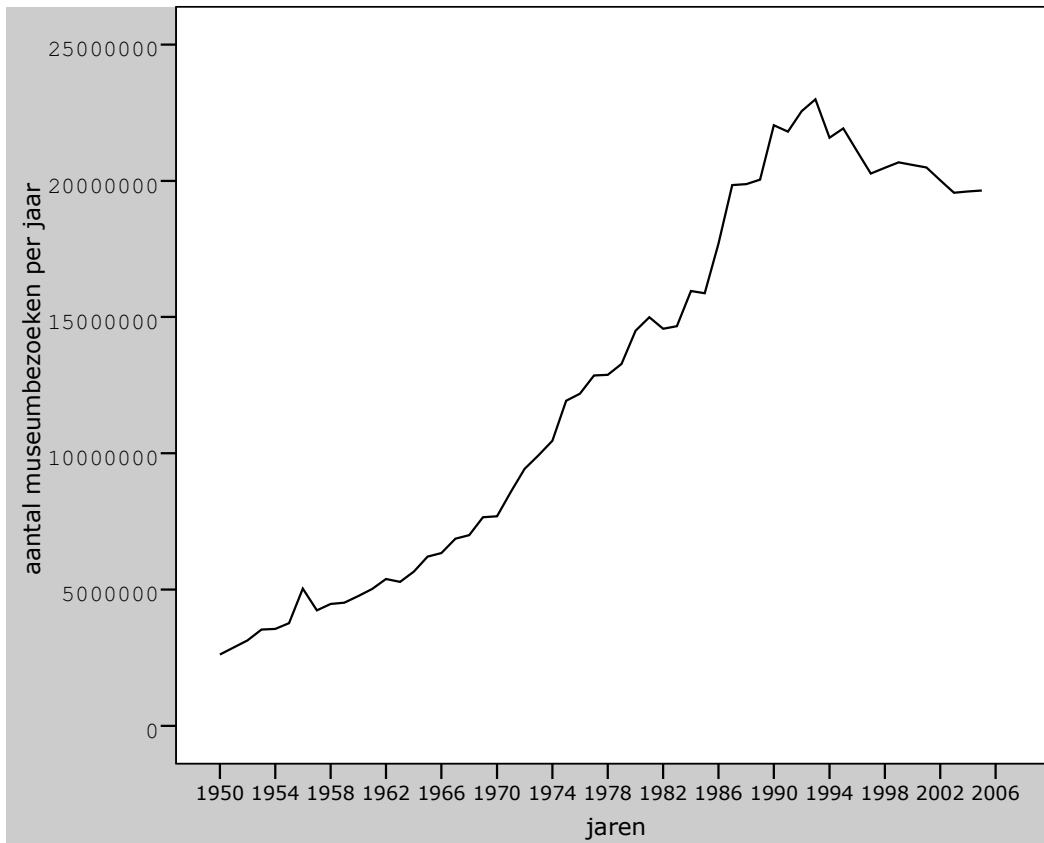
6. De ontwikkeling van het museumbezoek in de periode 1950-2005 nader beschouwd.

6.1 Trendanalyse

Zoals uit onderstaande figuur blijkt is het aantal museumbezoeken tussen 1950 en 2005 gestegen van 2,6 miljoen per jaar tot iets minder dan 20 miljoen. Het aantal bezoeken bereikte een hoogtepunt in 1993 met 23 miljoen en is daarna geleidelijk teruggelopen tot 19,6 miljoen.

In 1956-'57 en in 1982-'83 viel het aantal bezoeken tijdelijk terug. Het kan toevallig zijn, maar in beide jaren was er sprake van een economische terugval.

Figuur 1. Aantal museumbezoeken per jaar in de periode 1950-2005

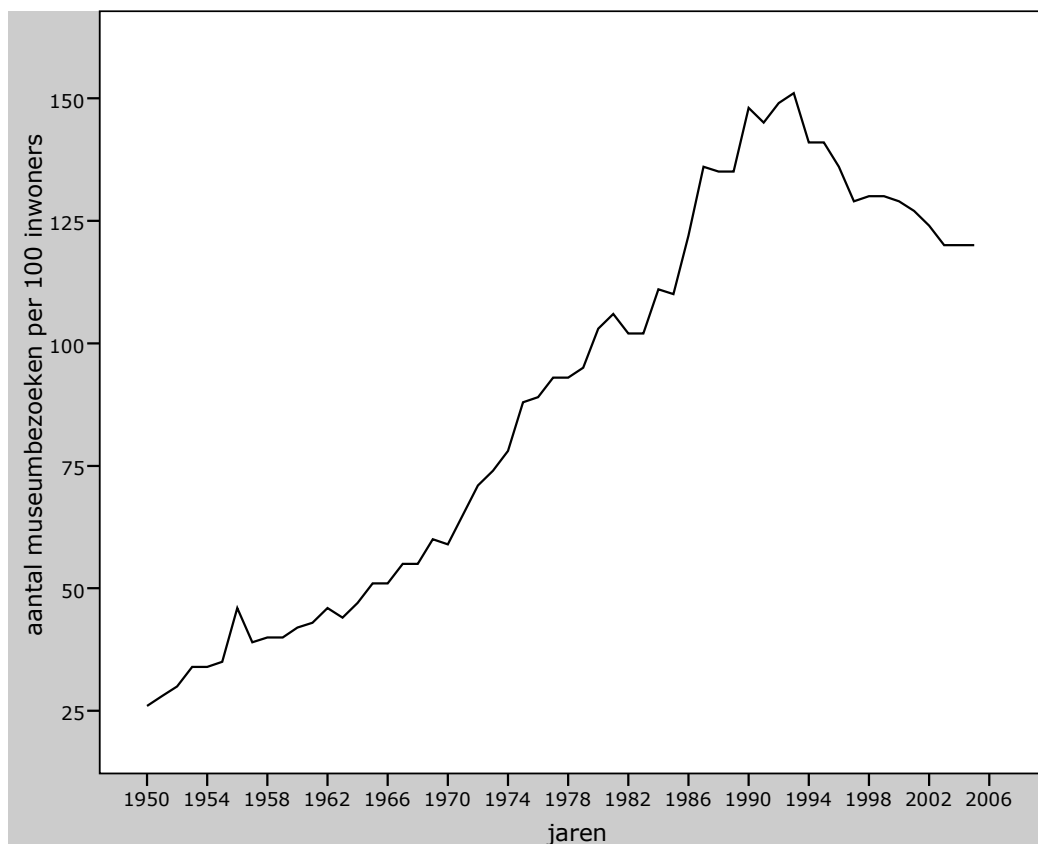
Het lichte herstel in 1997 moet worden toegeschreven aan een verruiming van de definitie van museum die het CBS in dat jaar heeft doorgevoerd. Zonder deze definitiewijziging zou waarschijnlijk een verdere daling zijn opgetreden.

De stijging van het aantal bezoeken wordt voor een deel veroorzaakt door de bevolkingsgroei die in deze periode heeft plaatsgevonden. We kunnen daarvoor corrigeren door het aantal bezoeken per 100 inwoners als maatstaf te nemen.

Figuur 2 laat zien dat het aantal bezoeken per 100 inwoners tussen 1950 en 1993 is toegenomen van 26 tot 150, dus bijna is verzesvoudigd. Na 1993 is een redelijk sterke daling ingezet tot 120 in het jaar 2005.

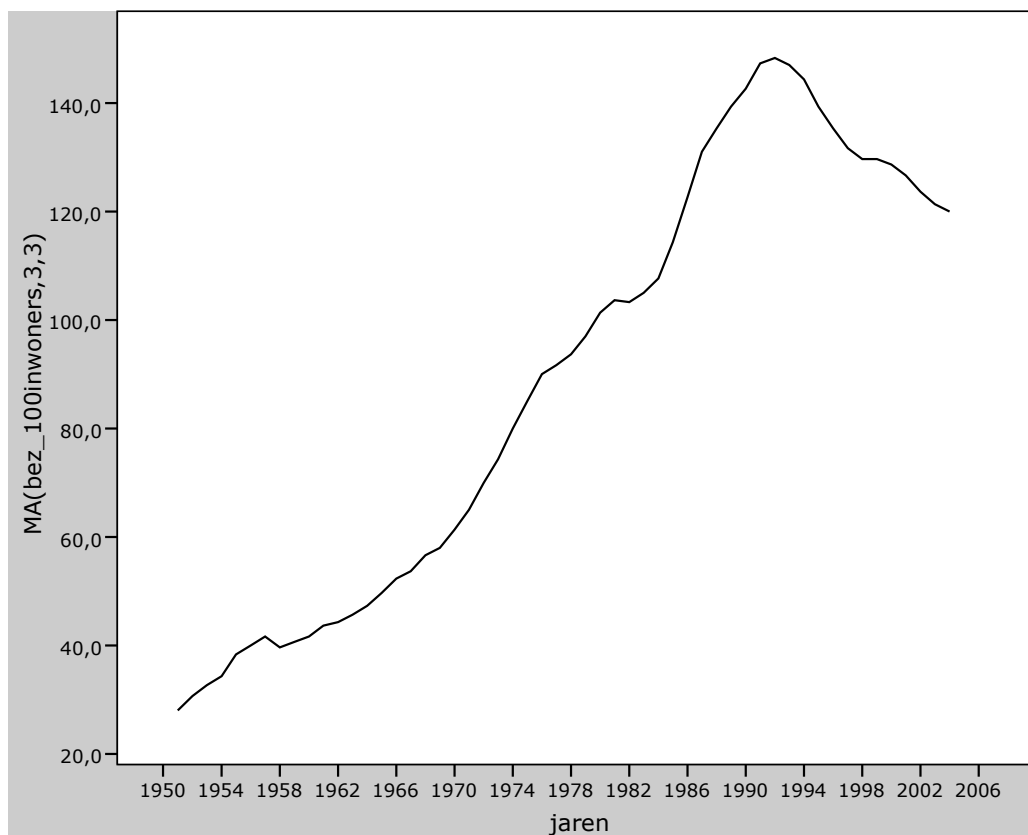
Figuur 2. Aantal museumbezoeken per 100 inwoners in de periode 1950-2005

De stijgende trend tot 1993 en de dalende trend na 1993 wordt nog duidelijker zichtbaar in onderstaande figuur waarin het 3-jaars voortschrijdend gemiddelde is gepresenteerd. Gekozen is voor een voortschrijdend gemiddelde over 3 jaar, aangezien het 3-jaars voortschrijdend gemiddeld betere resultaten oplevert dan het 4-jaars of 5-jaars voortschrijdend gemiddelde (het gemiddelde en de spreiding van de restbeweging ligt dicht bij nul). De stijging is het sterkst in de tweede helft van de jaren '80.

Het ligt voor de hand te veronderstellen dat de invoering van de museumjaarkaart in 1981 een impuls heeft gegeven aan het aantal bezoeken per 100 inwoners doordat bezitters van zo'n kaart vaker in het jaar een bezoek aan een museum zullen brengen.

Figuur 3. Driejaars voortschrijdend gemiddelde

Ook zou er een verband kunnen zijn met het aantal musea dat vooral sinds 1974 sterk is uitgebreid. Figuur 4 laat zien dat het aantal musea in Nederland tussen 1950 en 1974 licht is gestegen van 243 tot 319 en in de periode daarna is toegenomen tot circa 750 in 1995, dus ruim verdubbeld. De stijging tussen 1995 en 1997 is grotendeels kunstmatig en hangt samen met de eerder genoemde definitiewijziging van het CBS. Na 1997 heeft zich een daling ingezet tot 775 in 2005.

Figuur 4. Aantal musea in de periode 1950-2005

De stijging van de musea is echter duidelijk achtergebleven bij de stijging van het aantal museumbezoeken per jaar. Figuur 5 brengt het gemiddeld aantal bezoeken per museum in beeld. De figuur laat zien dat het gemiddeld aantal bezoeken per museum stijgt van ongeveer 11.000 in 1950 tot bijna 35.000 in 1976. Hoewel het totaal aantal museumbezoeken nog blijft toenemen tot 1993, loopt het gemiddeld aantal per museum tussen 1976 en 1993 enigszins terug omdat het aantal musea in die periode nog sneller stijgt. In de periode 1991 tot 1997 loopt het gemiddeld aantal bezoeken per museum sterk terug, van circa 31.000 tot circa 21.000 omdat het totaal aantal bezoeken dan terugloopt, terwijl het aantal musea nog toeneemt. Na 1997 loopt het gemiddeld aantal bezoeken weer op tot 25.000 in 2005. Dit komt omdat het aantal musea in die periode sterker afneemt dan het totaal aantal bezoeken.

Figuur 5. Gemiddeld aantal bezoeken per museum in de periode 1950-2005

[6.2 De ontwikkeling van het bereik van musea onder de Nederlandse bevolking](#)

Op basis van de vierjaarlijkse Aanvullend Voorzieningsgebruik Onderzoeken van het SCP kan de ontwikkeling van het bereik van musea onder de Nederlandse bevolking van zes jaar en ouder in de periode 1983 tot 2003 in beeld worden gebracht.

Uit tabel 1 blijkt dat het percentage van de Nederlandse bevolking dat het jaar voorafgaand aan de enquête tenminste één bezoek heeft gebracht aan een museum (museumbereik) is gestegen van 35% in 1983 tot 41% in 1993, vervolgens is het gedaald tot 35% in 1995 om daarna weer enigszins toe te nemen tot 38% in 2003.

Het museumbereik ligt over de hele periode steeds op een iets hoger niveau voor vrouwen dan voor mannen.

Naar leeftijdsklasse bezien valt op dat het bereik het hoogst is onder de klasse van 6-11 jaar, de groep die basisonderwijs volgt. Ook onder de leeftijdsklasse 12-19 jaar is het bereik hoger dan gemiddeld. Het bereik onder de leeftijdsklasse 20-34 is in de jaren '80 vrijwel gelijk aan het gemiddelde, maar valt in de jaren daarna sterk terug, tot 27% in 2003. Het bereik onder de leeftijdsgroep 35-49 jaar is continu iets boven het

gemiddelde, de leeftijdsgroep 50-64 jaar laat in de jaren '90 een opmerkelijke verdere groei van het bereik zien, van 39% in 1991 tot 43% in 1999 en 2003. Het bereik onder de 65 plussers en 80 plussers lag in 1983 ver onder het gemiddelde, maar vertoont over de hele periode gezien een sterke groei.

Tabel 1. Museumbereik naar geslacht, leeftijd, opleidingsniveau* en etniciteit, bevolking van 6 jaar en ouder, 1983-2003 (percentage dat minstens 1 bezoek bracht in de 12 maanden voorafgaand aan de enquête).

	1983	1987	1991	1995	1999	2003
Bezoek (%)	35	39	41	35	37	38
Man	35	38	40	33	36	37
Vrouw	35	40	42	36	39	39
6-11 jaar	43	50	53	40	46	54
12-19 jaar	46	47	44	39	39	45
20-34 jaar	36	39	41	31	28	27
35-49 jaar	36	42	43	38	39	39
50-64 jaar	31	34	39	36	43	43
65-79 jaar	26	32	34	29	39	36
>=80jaar	11	10	15	14	18	21
Basisonderwijs	17	18	19	17	20	16
Vmbo (lbo/mavo)	29	32	33	25	28	26
Havo, vwo, mbo	42	45	47	39	39	36
Hbo, WO	63	67	69	60	58	58
Nederlands	.	.	.	35	38	38
Turks, Marokkaans	.	.	.	18	17	23
Surinaams, Antilliaans	.	.	.	21	23	28

* Hoogste voltooide opleidingsniveau, bevolking van 20 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO '83-'03)

Bezien naar opleidingsniveau, valt op dat het bereik sterk toeneemt naarmate het opleidingsniveau hoger is. Onder HBO en universitair opgeleiden is het bereik bijna voortdurend meer dan driemaal zo hoog als onder degenen die alleen het basisonderwijs hebben afgerond. Opmerkelijk is dat het bereik onder alle opleidingsgroepen in 2003 is gezakt tot onder het niveau van 1983, terwijl het gemiddelde bereik met 38% in 2003 hoger lag dan in 1983 (35%). Het dalende bereik onder de verschillende opleidingsniveaus wordt meer dan goed gemaakt door de stijging van het opleidingsniveau van de Nederlandse bevolking in de beschouwde periode.

De etnische achtergrond van museumbezoekers wordt pas sinds 1995 geregistreerd in de AVO onderzoeken. Onder de diverse allochtone groepen is het museumbereik in 1995 nog aanzienlijk lager dan onder autochtone Nederlanders. Uit de bevolkingsstatistieken van het CBS is bekend dat het gemiddeld opleidingsniveau van allochtone groepen substantieel lager ligt dan van de autochtone bevolking. Dit verklaart voor een deel het achterblijvend bereik onder allochtone groepen. In de periode tot 2003 stijgt het bereik zowel onder Turken en Marokkanen, als onder Surinamers en Antillianen duidelijk sneller dan onder autochtonen. De achterstand wordt dus voor een deel ingelopen. Dit zou kunnen samenhangen met de groeiende participatie onder de twee jongste leeftijdsgroepen, die voornamelijk in schoolverband musea bezoeken en met het relatief stijgende opleidingsniveau van de allochtone bevolkingsgroepen.

7. Toetsing van de hypothesen

7.1 Aanbodfactoren

- Hypothese 1: een toename van het aanbod, in termen van aantal musea, zal een stijging van het aantal museumbezoeken veroorzaken.

In dit onderzoek worden in het algemeen zeer hoge determinatiecoëfficiënten (R square) gevonden. Dit hangt samen met de lange tijdreeksen die zijn gebruikt. Zowel de te verklaren variabele, als de verklarende variabelen gaven in de naoorlogse periode van 1950 tot midden jaren '90 een forse stijging te zien. Deze hoge coëfficiënten willen echter nog niet zeggen dat er ook sprake is van een causaal verband. Voor dat laatste is ook een theoretische onderbouwing nodig.

Zo blijkt er een sterke correlatie te bestaan tussen het aantal musea en het aantal museumbezoeken. De Pearson correlatiecoëfficiënt is 0,925 (het verband is sterk positief) en tweezijdig significant.

Tabel 2. Pearson correlatiecoëfficiënt musea en museumbezoeken per jaar.

		Correlations	
		aant_ musea	aantal museumbez oeken per jaar
aant_musea	Pearson Correlation	1	,925**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	56	56
aantal museumbezoeken per jaar	Pearson Correlation	,925**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	56	56

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Het is echter nog de vraag wat de afhankelijke en wat de onafhankelijke variabele is. Volgens de economische markttheorie, wordt het aantal museumbezoeken dat op een bepaald moment tot stand komt in een vrije markt verklaard door de werking van het prijsmechanisme. De prijsontwikkeling is in een vrije markt de verklarende factor.

Doordat musea voor een belangrijk deel worden gesubsidieerd door de overheid en de toegangsprijzen als gevolg daarvan ver onder het evenwichtsniveau kunnen liggen, ligt het aantal musea en daarmee het aantal museumbezoeken ver boven het niveau dat tot stand zou komen in een vrije markt. In de voor de musea geldende marktform van onvolledige concurrentie zijn het aanbod en de vraag in hoge mate rechtstreeks bepalend

voor het aantal museumbezoeken dat tot stand komt en speelt de prijs, zolang die laag is en geen belemmering vormt, een onbelangrijke rol (als verklarende factor).

Het aanbod van een museum omvat met name de vaste collectie, tentoonstellingen en educatieve diensten. Het aantal musea is een globale indicator voor het aanbod.

De veronderstelling dat het aanbod het aantal bezoeken verklaart, is getoetst door een regressieanalyse uit te voeren met het aantal bezoeken als te verklaren variabele en het aantal musea als verklarende variabele. Dit levert een determinatiecoëfficiënt (R square) op van 0,855 die significant is (0,000). Zoals op grond van de theorie te verwachten was, blijkt er dus sprake van een sterk positief verband te zijn.

- Hypothese 2: een toename van het aantal tentoonstellingen in musea zal een stijging van het aantal museumbezoeken (per 100 inwoners) veroorzaken.

Het aantal tentoonstellingen is een andere indicator die het aanbod van musea benadert. Door middel van het organiseren van tentoonstellingen proberen musea een aantrekkelijk aanbod voor het publiek te creëren en zo bezoekers binnen te halen.

Een enkelvoudige regressieanalyse met het aantal tentoonstellingen als verklarende variabele en het aantal bezoekers als te verklaren variabele bevestigt dat dit inderdaad het geval is. R square is 0,963 bij een significantie van 0,000.

Het aantal bezoekers per jaar van musea blijkt dus aanzienlijk beter verklaard te worden door het aantal georganiseerde tentoonstellingen dan door het aantal musea. Mensen komen vooral af op tentoonstellingen. De vaste collectie van een museum zullen ze met een veel lagere frequentie bezoeken.

De hypothese dat het aantal tentoonstellingen een belangrijke verklarende variabele is wordt bevestigd. Uit oogpunt van het cultuurbeleid is het dus van belang dat musea over voldoende financiële middelen beschikken om tentoonstellingen te kunnen organiseren.

[7.2 Factoren aan de vraagzijde](#)

7.2.1 Demografische factoren

- Hypothese 3: de vergrijzing van de bevolking leidt tot een stijging van het museumbereik.

Tabel 3 laat zien dat het museumbereik in de leeftijdsgroep van 50 tot en met 64 jaar tussen 1983 en 2003 is gestegen van 31% tot 43%. Het bezoekpercentage van deze groep lag vanaf 1995 boven het totale bezoekpercentage. Het aandeel in de bevolking

van deze leeftijdsgroep is, als gevolg van de vergrijzing, gestegen van 20% in 1983 tot 25% in 2003. De combinatie van het bovengemiddelde bezoekpercentage van deze leeftijdsgroep en het stijgende aandeel van deze groep in de totale bevolking heeft dus een positief effect op het gemiddelde museumbereik.

Tabel 3. Museumbereik naar leeftijd, bevolking van 6 jaar en ouder, 1983-2003 (percentage dat minstens 1 bezoek bracht in de 12 maanden voorafgaand aan de enquête) en aandeel leeftijdscategorieën in de bevolking.

	1983	1995	2003
Totaal bezoek (%)	35	35	38
Bezoek 50-64 jaar (%)	31	36	43
Aandeel in bevolking (%)*	20	23	25
Bezoek 65-79 jaar (%)	26	29	36
Bezoek >=80jaar (%)	11	14	21
Aandeel 65+ in bevolking (%)	12	13	14

* Aandeel 45-64 jaar.

Bron: SCP (AVO '83-'03); CBS bevolkingsstatistiek

De leeftijdsgroep van 65 plus heeft een lager bereikpercentage dan gemiddeld. Een stijging van het aandeel van deze leeftijdsgroep in de bevolking heeft daarom in de periode tot 2003 een negatief effect op het gemiddelde bereik. Maar dit negatieve effect wordt in de loop van de tijd steeds geringer omdat het bereik onder 65 plussers sterk toeneemt en het gemiddelde nadert. Als het bereik onder deze groep nog verder toeneemt zal het negatieve effect omslaan in een positief effect. Al met al kan worden geconcludeerd dat de vergrijzing van de bevolking het gemiddelde museumbereik omhoog trekt zij het pas de laatste jaren.

- Hypothese 4: de stijging van het opleidingsniveau van de bevolking leidt tot een toename van het museumbereik (percentage van de bevolking dat in een bepaald jaar één of meer bezoeken brengt aan musea).

Uit tabel 4 blijkt dat het museumbereik onder hoger opgeleiden (Hbo/WO) beduidend hoger is dan gemiddeld in de periode 1991 tot en met 2003. In deze periode is het aandeel van de hoger opgeleiden in de bevolking gestegen van 16 tot ruim 25%. De stijging van het opleidingsniveau van de bevolking heeft dus een positief effect op het gemiddelde museumbereik. Desondanks is het gemiddelde museumbereik in de periode 1991 tot en met 2003 gedaald. Dit moet worden toegeschreven aan de daling van het

bereik onder alle opleidingsniveaus in deze periode. Dit roept de vraag op welke oorzaken daar aan ten grondslag liggen. De Haan (2007, pag 86,87) zegt hierover het volgende 'Hoog opgeleiden vormen traditiegetrouw een omvangrijk deel van het museale publiek. Onder de hoogst opgeleiden is de bezoekfrequentie echter gedaald, waarschijnlijk doordat steeds meer hoogopgeleiden culturele belangstelling niet meer van huis uit meekrijgen'.

Tabel 4. Museumbereik naar opleidingsniveau, bevolking van 6 jaar en ouder, 1991-2003 (percentage dat minstens 1 bezoek bracht in de 12 maandenvoorafgaand aan de enquête) en aandeel hoger opgeleiden in de bevolking.

Bezoek naar opleidingsniveau in %	1991	1995	2003
Totaal bezoek (%)	41	35	38
Basisonderwijs	19	17	16
Vmbo (lbo/mavo)	33	25	26
Havo/vwo/mbo	47	39	36
Hbo/WO	69	60	58
Aandeel hoger opgeleiden in bevolking (%)	16,0	19,5	25,5

Bron: SCP (AVO '83-'03); CBS bevolkingsstatistiek

In het artikel *Snobisme hoeft niet meer* (K. van Eijck, Haan, J. de en Knulst, W.) komen de auteurs tot de conclusie dat de afnemende cultuurparticipatie tussen 1983 en 1999 op de verschillende onderwijsniveaus geconcentreerd is bij de leeftijdsgroep van 16 tot 40 jaar en dat de verklaring daarvoor moet worden gezocht in socialisatieverschillen tussen generaties door cultuurpedagogische veranderingen in het voortgezet onderwijs.

- Hypothese 5: het groeiende aandeel van niet-westerse allochtonen veroorzaakt een daling van het museumbereik.

In tabel 5 is duidelijk te zien dat het bezoekerspercentage van allochtonen een stuk lager ligt dan zowel het totale bezoekerspercentage als het bezoekerspercentage van autochtonen in de periode 1995 tot en met 2003. Het aandeel van de allochtonen in de bevolking is gestegen, van 12,3 % in 1983 tot 18,8 % in 2003. Een stijging van het aandeel van allochtonen in de bevolking heeft dus een negatief effect op het gemiddelde bezoekerspercentage. Het negatieve effect wordt in de loop der tijd geleidelijk minder sterk omdat de achterstand van allochtonen in het museumbezoek snel terugloopt.

Tabel 5. Museumbereik naar etniciteit, bevolking van 6 jaar en ouder, 1983-2003 (percentage dat minstens 1 bezoek bracht in de 12 maanden voorafgaand aan de enquête) en aandeel niet-westerse allochtonen in de bevolking.

Bezoek naar etniciteit	1983	1995	1999	2003
Totaal bezoek (%)	35	35	37	38
Nederlands (%)		35	38	38
Turks, Marokkaans (%)		18	17	23
Surinaams, Antilliaans (%)		21	23	28
Aandeel allochtonen in de bevolking (%)	12,3	15,9	17,1	18,8

7.2.2 Economische en technologische factoren

- Hypothese 6: stijging van het inkomen per hoofd van de bevolking heeft een toename van het aantal museumbezoeken tot gevolg.

Het inkomen per natuurlijke persoon met inkomen is gestegen van € 1400 in 1950 tot € 18400 in 2005. In 55 jaar tijd is het inkomen dus verdertienvoudigd.

Het aantal bezoeken van musea is in diezelfde periode ongeveer acht keer zo groot geworden. Het lijkt aannemelijk dat een stijging van het persoonlijk inkomen een positief effect heeft op het museumbezoek, omdat de financiële drempel daardoor lager wordt.

Een enkelvoudige regressie analyse met het aantal museumbezoeken als te verklaren variabele en het inkomen per natuurlijke persoon als verklarende variabelen levert een determinatiecoëfficiënt (R square) van 0,925 bij een significantie van 0,000.

Dit suggereert dat er een sterk verband bestaat tussen inkomen en museumbezoek. Wanneer echter een multiple regressieanalyse wordt uitgevoerd met het aantal tentoonstellingen en het inkomen per natuurlijke persoon als verklarende variabelen, blijkt dat de factor inkomen per natuurlijke persoon nauwelijks iets toevoegt en niet significant is (bèta coëfficiënten tentoonst. resp. inkomen 0,93 en 0,053; sig. 0,000 en 0,717).

Theoretisch gezien is een positief verband juist, maar omdat de entreprijzen van musea doelbewust laag zijn gehouden, kan het inkomen geen belangrijke verklarende factor zijn voor het museumbezoek.

- Hypothese 7: bij een toename van de vrije tijd mag een stijging van het museumbezoek worden verwacht.

Uit tabel 6 blijkt dat de vrije tijd in uren per week tussen 1980 en 1985 tijdelijk is gestegen, maar daarna weer is gedaald tot het uitgangsniveau van 1975 en 1980. Tussen 1995 en 2000 is zelfs nog een forse verdere daling met 5% opgetreden tot circa 45 uur per week.

Tabel 6. Vrije tijd en tijd besteed aan museumbezoek in uren per week, bevolking van 12 jaar en ouder, 1975-2000 (index 2000, 1995 = 100, berekend over meerdere decimalen).

	1975	1980	1985	1990	1995	2000	Index
Vrije tijd (uren per week)	47,9	47,0	49,0	47,2	47,3	44,8	95
Tijd besteed aan museumbezoek (uren per week)	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,2	165
Gemiddeld Jaarlijks aantal bezoeken (per persoon)	1,6	1,7	2,1	2,3	2,3	.	.
Bezoeken per 100 inwoners (vanaf 0 jaar)	88	103	110	148	141	129	84

Bron: SCP (TBO 1975-2000); CBS statline

De stijging in 1985 hangt waarschijnlijk samen met de invoering van de 36-urige werkweek kort daarvoor en de hoge werkloosheid in die periode. De daling van de vrije tijd in de periode 1995 tot 2000 wordt door het SCP toegeschreven aan de gunstige economie en de daarmee samenhangende daling van de werkloosheid en stijging van de participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt (Van den Broek, A. Breedveld, K. De Haan, J. & Huysmans, F., 2004, pag. 558).

Als we naar de vrijetijdsbesteding kijken, dan blijkt uit tabel 6 dat gemiddeld ongeveer 0,1 uur per week, of 5 tot 6 uur per jaar wordt besteed aan museumbezoek. Opvallend is dat ondanks de daling met 5% van de hoeveelheid vrije tijd tussen 1995 en 2000, de tijd besteed aan museumbezoek in diezelfde periode juist is gestegen met 65%.

Hoewel de tijd besteed aan museumbezoek tussen 1975 en 1995 ongeveer gelijk is gebleven, is het gemiddeld aantal bezoeken per persoon per jaar toegenomen van 1,6 in 1975 tot 2,3 in 1995. Dat betekent dat de mensen vaker naar het museum gaan, maar de duur van hun bezoek wat korter houden.

De hypothese dat de stijging van het museumbezoek samenhangt met de toegenomen vrije tijd blijkt niet op te gaan. In de periode 1975 tot 2000 is de vrije tijd niet toegenomen en op het laatst zelfs gedaald, terwijl in diezelfde periode het aantal bezoeken per 100 inwoners met ongeveer 50% is toegenomen. Deze toename is niet een gevolg van een grotere tijdbesteding aan museumbezoek, maar van een hogere bezoekfrequentie bij een kortere duur per bezoek.

- Hypothese 8: een toename van het vrijetijdsaanbod, door technologische en economische ontwikkelingen, bewerkstelligt een daling van het museumbezoek, doordat de concurrentie om de vrije tijd heviger wordt

In de loop van de laatste decennia is het aantal betaalbare mogelijkheden van vrijetijdsbesteding sterk toegenomen door technologische en economische ontwikkelingen. Vooral de elektronische media, waarvan in huis kan worden genoten, hebben een brede verspreiding gevonden onder de bevolking. Uit tabel 7 is af te lezen dat de tijd die wordt besteed aan elektronische media, waaronder PC en internet gebruik, tussen 1975 en 2000 is gestegen van 12,4 tot 14,8 uur. Ook aan de bestedingsvormen vrijetijdsmobiliteit en sport en bewegen wordt geleidelijk meer tijd besteed. Deze stijging is vooral ten koste gegaan van het lezen en sociale contacten en overige liefhebberijen. De bestedingsvorm 'uitgaan' heeft zijn positie in de periode 1975 tot 2000 weten te handhaven.

De hypothese dat de toenemende concurrentie om de vrije tijd ten koste gaat van het museumbezoek wordt voor de periode tot 2000 niet bevestigd.

Over de jaren daarna zijn nog geen gegevens bekend. Wel is uit andere bronnen bekend dat het aandeel van personen met PC en internet in de bevolking tussen 2000 en 2007 verder is gestegen van 45 tot 88 procent. Het is dus waarschijnlijk dat de concurrentie om de vrije tijd na 2000 nog heviger is geworden en mogelijk ten koste is gegaan van het museumbezoek.

Tabel 7. Bestedingswijze van de vrije tijd, bevolking van 12 jaar en ouder, 1975-2000, in uren per week.

	1975	1980	1985	1990	1995	2000
Gedrukte media	6,1	5,7	5,3	5,1	4,6	3,9
Elektronische media	12,4	12,1	13,6	13,7	14,2	14,8
Sociale contacten	12,7	12,5	11,5	11,4	10,9	10,1
Maatschappelijke participatie	2,0	2,0	2,2	2,1	2,2	1,8
Uitgaan	2,4	2,2	2,4	2,6	2,6	2,5
- horeca	1,6	1,3	1,5	1,7	1,8	1,7
- cultuur	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5
- overig uitgaan	0,4	0,5	0,6	0,5	0,5	0,4
Sport en bewegen	1,5	1,6	2,1	1,8	2,1	1,8
Overige liefhebberijen	8,2	8,7	9,0	7,7	7,5	6,8
Vrijetijdsmobiliteit	2,6	2,3	2,9	2,9	3,2	3,0
Totaal vrije tijd	47,9	47,0	49,0	47,2	47,3	44,8

Bron SCP TBO (1975-2000)

7.3 Beleidsfactoren

7.3.1 Subsidie- en prijsbeleid

- Hypothese 9: een verhoging van overheidssubsidies leidt tot een toename van het aantal museumbezoeken.

In de eerste helft van de twintigste eeuw werd de grondslag gelegd voor het hedendaagse museumbestel. Er werden veel nieuwe musea opgericht, onder meer doordat particulieren collecties nalieten aan de gemeentelijke, provinciale of rijksoverheid. Tot 1987 ontvingen ook musea die geen rijkseigendom waren rijkssubsidie in hun exploitatietekort. In 1987 werd de verantwoordelijkheid voor een groot aantal musea en de daarbij behorende financiering overgedragen aan provincies of gemeenten. De rijksoverheid behield de verantwoordelijkheid voor een beperkt aantal musea van nationale betekenis. In de jaren '90 werden de rijksmusea zelfstandige rechtspersonen die overigens nog wel grotendeels door het ministerie van OC&W werden gefinancierd.

De overheidssubsidies aan musea zijn tussen 1950 en 1990 gestegen van € 3 miljoen tot € 138 miljoen. In diezelfde periode is het aantal bezoeken aan musea gestegen van 2,6 miljoen tot 22 miljoen. Tussen 1990 en 2005 zijn de overheidssubsidies verder gestegen tot € 368 miljoen, terwijl het aantal bezoeken licht is teruggelopen tot iets minder dan 20 miljoen.

De overheidssubsidies hebben aanvankelijk vooral bijgedragen aan de uitbreiding van het aantal musea en het verwerven van nieuwe collecties. In een later stadium lag het accent meer op het inlopen van achterstanden in de conservering en in de periode na 2000 werd het accent verlegd naar stimulering van het publieksbereik en educatie, (erfgoed)educatie in het onderwijs, aandacht voor erfgoed van minderheden, versterking van de aankoopfondsen en verbeteren van de zichtbaarheid en de mobiliteit van collecties (OC&W, 2005, pag. 99-100). Bij de bekostiging van de musea werd verder een sterker accent gelegd op concrete resultaatafspraken en het verhogen van de eigen inkomsten van de musea. Mede als gevolg van dit bekostigingsbeleid is het aandeel van de eigen inkomsten van musea toegenomen van ruim 15% in 1980 tot 32% in het jaar 2000 (OC&W, 2005, pag. 104)

De bovengenoemde hypothese is getoetst door een enkelvoudige regressie uit te voeren met het aantal museumbezoeken als te verklaren variabele en de overheidssubsidies als verklarende variabele. Dit levert een regressie coëfficiënt (R Square) op van 0,890 bij

een significantie van 0,000. Dit lijkt te duiden op een sterk verband en dat verband was duidelijk aanwezig in de periode van 1950 tot 1993. Na 1993 echter bleven de overheidssubsidies sterk doorstijgen, terwijl het aantal museumbezoeken sindsdien is teruggelopen. We stuiten hier op een onverwachte paradox. Ondanks het feit dat de overheidssubsidies na 1993 zijn blijven toenemen en het accent daarbij is verschoven naar het stimuleren van publiekswerving en het verwerven van eigen inkomsten, zijn de bezoekersaantallen niet verder gestegen en zelfs teruggelopen.

Een mogelijke verklaring voor deze paradox is het volgende. Aanvankelijk hebben de overheids subsidies, zoals hierboven al opgemerkt, vooral bijgedragen aan de uitbreiding van het aantal musea en aan het verwerven van nieuwe collecties. In de jaren '90 kwam het accent onvermijdelijk meer te liggen op onderhoud en consolidatie. Er moesten achterstanden in de conservering worden ingelopen en verschillende musea waren toe aan verbouwing. De Haan (2002, pag. 62) wijst ook op de snel stijgende prijzen op de internationale kunstmarkt die de verdere uitbreiding van de collecties afremden. De kosten van het organiseren van aansprekende tentoonstellingen namen verhoudingsgewijs sterk toe door onder meer hoge verzekeringspremies en transportkosten. In deze zin kan gesproken worden van afnemende meeropbrengsten van overheidssubsidies.

De cultuursector is een van de sectoren waar de kosten sterker stijgen dan gemiddeld. De oorzaak daarvan is dat in deze sector veel minder productiviteitstijging mogelijk is dan bijvoorbeeld in de industrie of de landbouw. Omdat het personeel in de cultuursector en ook in de musea vergelijkbare loonstijgingen krijgt als de andere sectoren, zullen de personeelskosten een steeds groter deel van het budget opeisen. Er kan immers niet of nauwelijks op personeel worden bezuinigd. Dit wordt wel de 'ziekte van Baumol' genoemd, een Amerikaanse econoom die hier in de jaren '60 al de aandacht op vestigde. Deze kostenstijgingen zullen moeten worden opgevangen door hogere subsidies of door verhoging van entreprijzen.

Deze steeds minder gunstig wordende verhouding tussen productie van de musea en subsidies speelt echter al meerdere decennia en verklaart op zichzelf nog niet de ombuiging in de jaren '90.

Tevens is het verband getoetst tussen het aantal museumbezoeken als te verklaren variabele met als verklarende variabelen het aantal tentoonstellingen in musea en de overheidssubsidies. Deze multipale regressie levert een regressie coëfficiënt (R Square) op van 0,968, waarbij beide verklarende variabelen significant zijn op een niveau van 0,000. Over de hele naoorlogse periode gezien hebben het subsidiebeleid van de

overheid en het tentoonstellingenbeleid van de musea in belangrijke mate bijgedragen aan het verhogen van de bezoekersaantallen.

Hierbij dient echter een kanttekening te worden geplaatst. Bij multiple regressie gelden dezelfde veronderstellingen als bij een enkelvoudige regressie. Daarbij komt de eis dat de onafhankelijke variabelen onderling niet te sterk mogen correleren, anders is er sprake van multicollineariteit. In dat geval meten de onafhankelijke variabelen ongeveer hetzelfde en is het niet mogelijk om het effect van iedere variabele afzonderlijk te bepalen. Hierdoor komt de validiteit van het model in gevaar. Daarom is eerst een correlatiematrix van de onafhankelijke variabelen gemaakt, om mogelijke onderlinge correlaties op te sporen. Uit tabel 8 blijkt dat de Pearson correlatie tussen de onafhankelijke variabelen groter is dan 0,9 (namelijk 0,92).

Tabel 8. Pearson correlations museumbezoeken, tentoonstellingen en overheidssubsidies.

		aantal museumbezoeken per jaar	tentoonstellingen in musea in Nederland	overheidsuitgaven voor musea
aantal museumbezoeken per jaar	Pearson Correlation	1	,981**	,863**
	Sig. (2-tailed)		,000	,000
	N	56	52	50
tentoonstellingen in musea in Nederland	Pearson Correlation	,981**	1	,920**
	Sig. (2-tailed)	,000		,000
	N	52	52	46
overheidsuitgaven voor musea	Pearson Correlation	,863**	,920**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	
	N	50	46	50

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

De twee onafhankelijke variabelen hangen dus onderling zeer sterk samen, zodat het niet mogelijk ze allebei in één model op te nemen. Het is ook wel begrijpelijk dat de omvang van de overheidssubsidies mede bepalend is voor het aantal tentoonstellingen dat wordt georganiseerd.

- Hypothese 10: de introductie van de Museumjaarkaart, alsmede de samenwerking met de Rabobank en de NS geven een stimulans aan zowel museumbezoek als het museumbereik en brengen beide op een hoger niveau gedurende de samenwerkingsperiode.

De Museum(jaar)kaart (MKJ) is ingevoerd in 1981, biedt gratis toegang tot een groot aantal musea en geeft korting op de meeste tentoonstellingen in musea. Het is lonend een MJK aan te schaffen voor die mensen die meerdere keren per jaar een museum bezoeken. Voor deze mensen is de MJK een stimulans om vaker een museum te

bezoeken. Het is daarom aannemelijk dat de MJK vooral de bezoekfrequentie stimuleert en niet zozeer het bereik.

Daarnaast kregen ook klanten van de Rabobank met een Europas van 1991 tot en met 1999 gratis toegang tot de bij de Museum(jaar)kaart aangesloten musea. In 2000 veranderde dat in 50% korting op toegangsprijzen en op 1 januari 2005 verviel deze voordeelregeling. In totaal waren er circa 5,5 miljoen van dergelijke passen in omloop. Van 1997 tot en met 2005 werkte de stichting Museumkaart eveneens samen met de NS. Dit hield in dat alle abonneementhouders van een voordeelurenkaart, NS-Jaarkaart en OV-Jaarkaart 50% korting kregen op de toegangsprijs van musea. Deze samenwerking is op 1 januari 2006 komen te vervallen. Het ging om ongeveer 1,3 miljoen mensen.

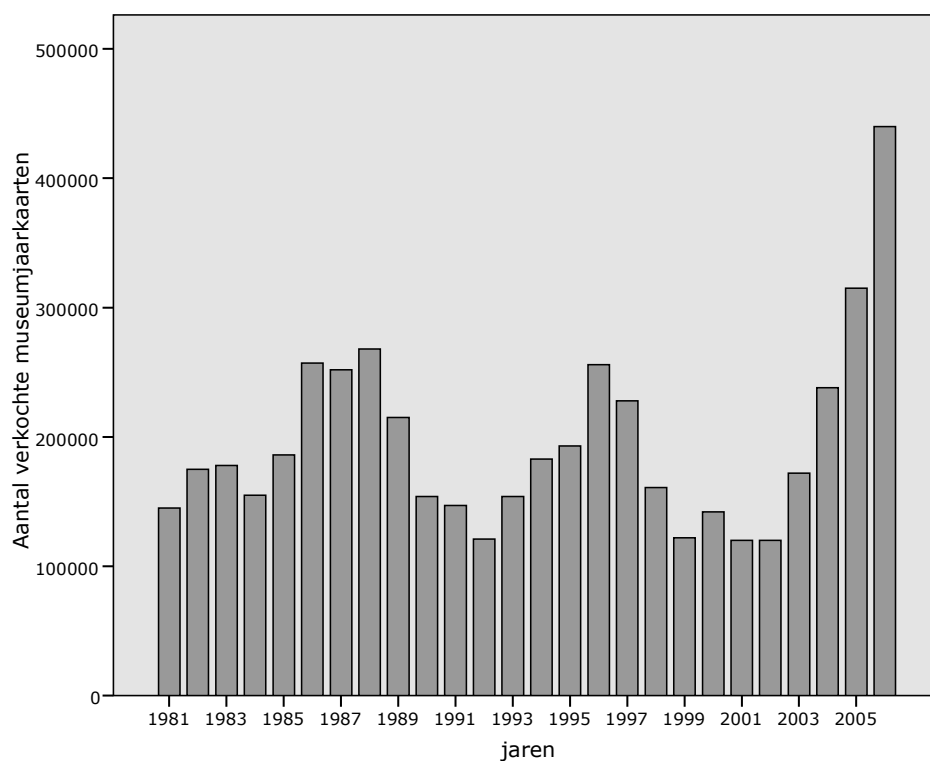
Het is aannemelijk dat door deze samenwerking met vele miljoenen pashouders en kaarthouders veel nieuwe mensen de weg naar het museum hebben gevonden. Verwacht mag worden dat zowel het aantal bezoeken als het bereik onder de bevolking zal toenemen dankzij deze samenwerking.

Figuur 6 laat zien dat het aantal verkochte museum(jaar)kaarten sterk fluctueert en zich beweegt tussen ongeveer 120.000 en 270.000 per jaar. Vanaf 2002 neemt het aantal verkochte MJK's zeer sterk toe tot 440.000 in 2006, het laatste jaar waarover gegevens beschikbaar zijn.

De enorme groei van het aantal verkochte Museumkaarten in de laatste jaren, kan als volgt worden verklaard. De toevoeging van de Museumkaart respectievelijk korting op de passen van de Rabobank en de NS-Jaarkaarten is zoals gezegd respectievelijk per 1 januari 2005 en 1 januari 2006 geheel komen te vervallen.

De stichting MJK heeft met een speciale aanbieding van deze partijen in eerste instantie ongeveer 200.000 nieuwe mensen weten over te halen tot de aanschaf van een Museumkaart. De overige nieuwe leden heeft de stichting deels te danken aan autonome groei en deels aan de prijsstijgingen in een groot aantal musea (bijvoorbeeld de heropening van het Spoorwegmuseum met een flinke entree prijs), waardoor er aanzienlijk meer Museumkaarten in de musea worden verkocht.

Figuur 6. Aantal verkochte museum(jaar)kaarten, 1981-2006

Tabel 9 laat zien dat het gemiddeld aantal museumbezoeken per jaar van bezitters van een MJK inderdaad aanzienlijk hoger is dan van niet-bezitters.

De bezoekfrequentie van de reguliere MJK-bezitters beweegt zich in de periode 1983 tot 2003 tussen de 3,1 en 4,6 keer per jaar. De bezoekfrequentie per jaar van de Rabobank en de NS-kaarthouders bedroeg in 2003 1,2. Dat is duidelijk minder dan van de reguliere MJK-bezitters, maar nog altijd twee keer zoveel als van de niet-bezitters.

Tabel 9 Gemiddeld aantal museumbezoeken naar wel/geen kortingskaart en soort kortingskaart

	1983	1989	1991	1995	1999	2003
Aantal bezoeken (gemiddeld) van MJK-bezitters	3,8	4,6	1,7	2,0	1,5	1,4
wv. regulier					.	3,1
Rabo/NS					.	1,2
Niet-bezitters	0,6	0,7	0,7	0,6	0,5	0,6

. Geen gegevens

Bron: SCP (AVO '83-'03)

Tabel 10 geeft een overzicht van de ontwikkeling van het aantal museumbezoeken in de periode 1983-2005 uitgesplitst naar gratis bezoek en naar toegangsprijs.

Het totaal aantal bezoeken is in deze periode teruggelopen van 22,9 naar 19,6 miljoen, dus met ongeveer 15%. Deze daling is het resultaat van tegengestelde onderliggende bewegingen. Het aantal gratis bezoeken aan vrij toegankelijke musea is vrijwel gelijk gebleven. Het aantal bezoeken tegen vol tarief is zeer sterk teruggelopen van 17,5 miljoen naar 9,6 miljoen. Het aantal bezoeken met museumkaart is tot 1999 ruim verdubbeld tot 3,2 miljoen, omdat vanaf 1997 tot en met 2000 niet alleen Rabobank pashouders, maar ook NS-kaarthouders dezelfde voordelen genoten als de MJK-bezitters. Vanaf 2001 bestaat de toegangsmogelijkheid voor Rabobank- en NS-kaarthouders tegen gereduceerd tarief. Hiervan is goed gebruik gemaakt. Het aantal bezoeken was in 2001 3,5 miljoen en is daarna verder toegenomen tot 4,5 miljoen in 2005. Deze bezoeken tegen gereduceerd tarief zijn echter duidelijk ten koste gegaan van de bezoeken tegen vol tarief en de bezoeken met een Museumkaart. Na 2005 is deze mogelijkheid van gereduceerd tarief weer vervallen. Het aantal verkochte Museumkaarten is mede daardoor in 2005 en 2006 explosief gestegen.

Tabel 10 Museumbezoeken naar gratis bezoek en naar toegangsprijs, 1993-2005

	1993	1995	1997	1999	2001	2003	2005
Totaal aantal bezoeken(x mln.)	22,9	21,9	20,3	20,7	20,5	19,6	19,6
wv. vol tarief	17,5	14,3	14,6	14,0	10,9	10,2	9,6
gereduceerd tarief	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	3,5	3,4	4,5
met Museumkaart	1,5	1,9	2,8	3,2	2,4	2,4	1,8
gratis	3,9	5,7	2,9	3,4	3,6	3,5	3,8

Bron: CBS (Statline)

Al met al kan worden geconcludeerd dat de introductie van de Museum(jaar)kaart hoogstens een beperkt effect heeft gehad op het museumbezoek. Het aandeel van de bezoeken met museumkaart in het totaal aantal bezoeken is in veel jaren niet meer dan tien procent. Bovendien komen deze bezoeken in belangrijke mate in de plaats van de bezoeken tegen vol tarief.

De samenwerking met de Rabobank en de NS heeft het aantal museumbezoeken in de periode 1991 tot en met 2005 niet op een hoger niveau gebracht. Wel waren de pas- en kaarthouders goed voor zo'n 3,5 tot 4,5 miljoen bezoeken, maar omdat het aantal bezoeken tegen vol tarief in diezelfde jaren met een vergelijkbaar aantal afnam, is er per saldo nauwelijks winst geboekt. Wat wel opvalt is dat het museumbereik in de periode 1995 tot 2003 licht is gestegen van 35% tot 38% (zie tabel 1).

- Hypothese 11: een verhoging van de toegangsprijzen van musea om meer eigen inkomsten te verwerven, leidt tot een daling van de bezoekersaantallen.

In de loop van de jaren '90 is in de voorwaarden van het subsidiebeleid een sterker accent gelegd op het verwerven van eigen inkomsten door musea. Dit heeft er toe geleid dat de musea hun toegangsprijzen sterker zijn gaan verhogen dan voorheen. Uit tabel 11 blijkt dat de gemiddelde entreeprijs voor volwassenen tussen 1990 en 2005 is gestegen van € 1,28 tot € 3,29. Dit is stijging met ruim 150%. De prijsindex van de gezinsconsumptie is in diezelfde periode gestegen met ruim 40%. De gemiddelde entreeprijzen zijn dus veel sterker gestegen dan de prijzen in het algemeen.

Tabel 11. Gemiddelde entreeprijzen in euro's van musea, voor musea die entree heffen, volwassenen en kinderen, 1990 tot en met 2005

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1997	1999	2001	2003	2005
Volwassenen	1,28	.	.	1,54	1,66	1,84	2,03	2,23	2,24	3,16	3,29
kinderen	0,75	.	.	0,92	0,98	1,06	1,17	1,33	1,47	1,37	1,46
Prijsindex consumptie	100	103	106	109	112	114	119	124	132	140	143

Bron: CBS (statline)

Volgens de markttheorie heeft een verhoging van de prijs een negatieve invloed op de vraag naar museumdiensten (de bezoekersaantallen).

Om dit te onderzoeken is een regressie analyse uitgevoerd met als te verklaren variabele het aantal museumbezoeken en als verklarende variabele de gemiddelde entreeprijs van musea die entree heffen, gecorrigeerd voor de inflatie, over de periode 1990 tot en met 2005. De determinatiecoëfficiënt (R Square) is 0,756 bij een significantie van 0,002. De regressiecoëfficiënt, die de richting van het verband weergeeft, blijkt zoals verwacht negatief te zijn (-2,9 miljoen). Gezien het beperkte aantal waarnemingen kan gesproken worden van een redelijk sterk negatief verband tussen de toegangsprijzen en de bezoekersaantallen.

7.3.2 Onderwijsbeleid

- Hypothese 12: de hervormingen in het onderwijsbeleid zullen naar verwachting zichtbaar worden in een relatief groeiend museumbereik onder jongeren vanaf 1996.

Uit tabel 12 kan worden afgeleid dat het bereik van de musea onder jongeren na een dieptepunt in 1995 weer een stijgende lijn vertoont. Vooral tussen 1997 en 2003 is het bereik zowel in de leeftijdsklasse van 6-11 jaar als in de leeftijdsklassen van 12-19 jaar fors gestegen, duidelijk meer dan voor de hele populatie. Van de leeftijdsgroep van 6-11 jaar wordt in 2003 meer dan 50% bereikt en van de leeftijdsgroep van 12-19 jaar 45%.

Tabel 12. Museumbereik onder de twee jongste leeftijdsgroepen in de periode 1983 tot en met 2003

	1983	1987	1991	1995	1999	2003
Bezoek (%)	35	39	41	35	37	38
6-11 jaar	43	50	53	40	46	54
12-19 jaar	46	47	44	39	39	45

Bron: SCP (AVO '83-'03)

Het project Cultuur en School uit 1996 zet in op het opbouwen van duurzame relaties tussen culturele instellingen en scholen, gericht op het versterken van de positie van cultuur in het kader van het reguliere onderwijsprogramma in de verschillende onderwijssoorten. In deze samenwerking horen de behoeften van docenten en leerlingen centraal te staan. Er moet een omslag komen van een aanbodgerichte naar een vraaggerichte benadering van cultuur. Daartoe moeten de scholen en de leerlingen de beschikking krijgen over meer financiële middelen om zelf invloed te kunnen uitoefenen op het aanbod. De belangrijkste beleidsinstrumenten die met het oog op de doelstellingen van Cultuur en School worden ingezet, zijn de inzet van kunstenaars in het basisonderwijs, de invoering van culturele en kunstzinnige vormingsvakken (CKV) als verplicht vak in de bovenbouw van het havo/vwo, de instelling van kunstcoördinatoren in de scholen en regionale netwerken en de verspreiding van zogenoemde CKV-bonnen in het voortgezet onderwijs. In het kader van het vak CKV bezoeken de leerlingen verschillende culturele organisaties zoals theaters, bioscopen, poppodia en musea. Om deze cultuurbezoeken te kunnen bekostigen krijgen de leerlingen van het ministerie van OCW een gratis CJP-Pas en € 22,50 aan CKV-bonnen.

Reeds in de startnotitie werd gesignaleerd dat het culturele erfgoed een belangrijke bron is die door het onderwijs veel beter kan worden benut. Daarom heeft het culturele erfgoed een hoge prioriteit gekregen in de cultuureducatie. De vervolgnote Cultuur en School (1999) kiest vanuit het belang van kennismaking met cultuur op jonge leeftijd, als uitgangspunt dat alle leerlingen in het basisonderwijs in aanraking dienen te komen met de bijzondere waarden van de kunsten en het erfgoed. Dit vanuit de gedachte dat een vroege aanraking met kunst en cultuur, de belangstelling op latere leeftijd zal vergroten (I. Nagel, 2004).

Als vervolg op de notitie Cultuur en School heeft het ministerie van OC&W in 1999 het *Actieplan cultuurbereik en cultuurdeelname* opgesteld. Ook de al genoemde herinvoering van cultuur in het onderwijscurriculum met de culturele en kunstzinnige vormingsvakken (CKV) in de bovenbouw van het secundair onderwijs (omstreeks 2000) sluit aan bij deze beleidsvisie.

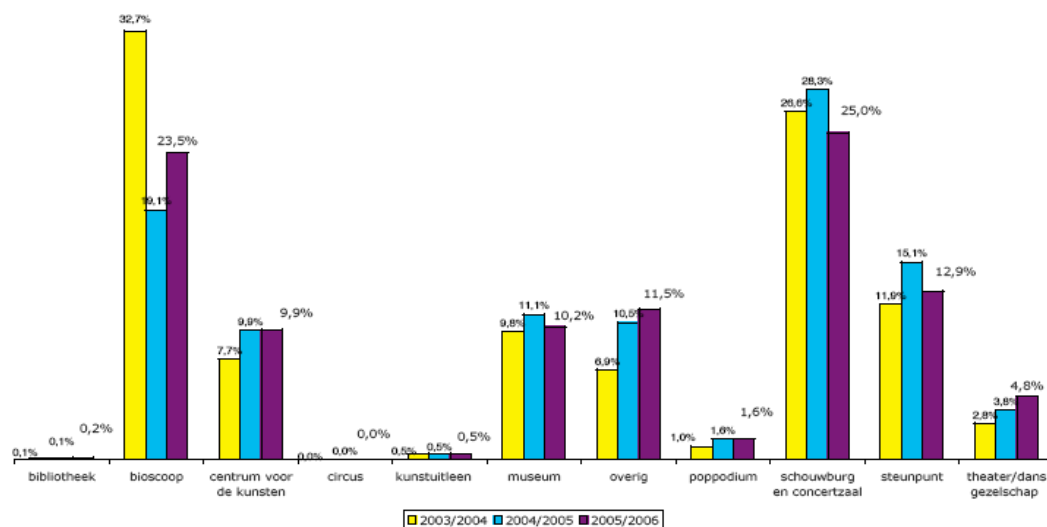
De vraag is nu in hoeverre de stijging van het museumbereik onder jongste leeftijdsgroepen, zoals blijkt uit tabel 12, kan worden toegeschreven aan de beleidsmaatregelen die het ministerie van OC&W vanaf 1996 heeft genomen.

Op landelijk niveau zijn gegevens beschikbaar van de Stichting Cultureel Jongeren Paspoort (CJP) over het gebruik van de CKV-bonnen door leerlingen van het voortgezet onderwijs. Jaarlijks volgen 200.000 leerlingen in het voortgezet onderwijs het vak CKV. Uit de bestedingscijfers blijkt dat leerlingen deze CKV-bonnen steeds beter benutten. Het gebruik is namelijk de laatste jaren gestegen. In het schooljaar 2005-2006 werd 79% van alle uitgegeven bonnen gebruikt. In het jaar 2001/2002 bedroeg dit percentage nog 66%. Met de komst van het vak CKV en de bonnen is er bij de scholen en de jongeren meer aandacht voor kunst en cultuur gekomen.

Aan de aanbodkant is het besef van cultuureducatie toegenomen. Niet alleen wordt het aanbod voor deze speciale doelgroep steeds gericht, ook het aantal instellingen dat actief bonnen int neemt toe. Dit jaar zijn dit er ruim 1100 instellingen die samen een totaal bedrag van 5,5 miljoen euro aan bonnen verzilverd kregen (www.cjp.nl). De CKV-bonnen kunnen bij diverse culturele instellingen besteed worden. Figuur 7 geeft een overzicht van de verdeling van de besteding naar sectoren. Het meest populair zijn de bioscoop en de schouwburg en concertzaal. Ongeveer 10% van de CKV-bonnen wordt besteed aan museumbezoek. Het aantal musea dat actief is betrokken bij de besteding van CKV-bonnen is geleidelijk gestegen van 210 in 2001/2002 tot 242 in 2005/2006.

Figuur 7. Procentuele verdeling over sectoren van de besteding van CKV-bonnen, 2003/2004-2005/2006

In % Verdeling per sector vanaf 2003²

Bron: Stichting CJP 2005/2006

Tabel 13 geeft een overzicht van de aantallen bezoeken aan musea van scholieren per jaar naar schoolsoort in de periode 2003 tot 2006. Het aantal bezoeken van middelbare scholieren geeft in deze periode een groei te zien van bijna 30% tot ruim 95.000 in 2005/2006. De groei was het sterkst bij de leerlingen van VMBO en Havo.

Tabel 13. Bezoeken aan musea door middelbare scholieren met CKV-bon naar schoolsoort, 2003/2004-2005/2006

	2003/2004	2004/2005	2005/2006
VMBO	30.243	40.614	43.340
Havo	16.233	21.783	23.150
Vwo	13.230	17.585	16.674
onderbouw	13.884	6.148	11.285
Speciaal en praktijk onderwijs	412	529	833
Totaal	74.002	86.659	95.282

Bron: Stichting CJP

Afgezien van de gegevens over de besteding van CKV-bonnen zijn er op landelijk niveau helaas geen gegevens beschikbaar over museumbezoek in schoolverband. Daarom zal de relatie tussen de hervormingen in het cultuur- en onderwijsbeleid en het museumbereik onder scholieren van het primair en voortgezet onderwijs zichtbaar worden gemaakt door middel van een casestudy.

Gekozen is voor het museum Meermannno in Den Haag omdat dat museum gespecificeerde gegevens beschikbaar heeft over een reeks van jaren. Museum Meermannno richt zich op het geschreven en gedrukte boek in het heden en verleden. De uiterlijke vorm en de ontwikkeling van de vormgeving van boeken staan hier centraal.

Het museum richt zich niet primair op het onderwijs, maar het neemt actief deel aan de werkgroep Educatie van het Haags Museum Platform, die in 2001 is opgericht om een gezamenlijk educatief aanbod met een doorlopende leerlijn te vormen voor het basisonderwijs. Hieraan nemen negen musea en twee archieven deel. In 2002 is een gezamenlijke website de lucht in gegaan waarop het gezamenlijke aanbod, Cultuurmenu genoemd, wordt gepresenteerd. In 2003 is het Cultuurmenu op beperkte schaal getest. 2004 is besteed aan het evalueren en terugkoppelen van de pilot en het opzetten van de nodige infrastructuur en in 2005 is het Cultuurmenu definitief van start gegaan. De Haagse leerlingen van het basisonderwijs bezoeken op deze wijze minimaal één maal per schooljaar een museum en hebben na acht jaar primair onderwijs ten minste acht musea bezichtigd. De organisatie en planning inclusief het busvervoer van en naar de musea wordt de scholen volledig uit handen genomen. Met dit aanbod spelen de Haagse musea actief in op de behoeften van leerlingen en docenten uit het basisonderwijs. Met dit Cultuurmenu wordt een duurzame relatie aangegaan tussen de Haagse musea en

archieven en het basisonderwijs. Het basisonderwijs kan door deze formule goed gebruik maken van de museale infrastructuur die Den Haag te bieden heeft.

Tabel 14 geeft een overzicht van het aantal bezoekers aan het Museum Meermanno in het kader van educatieve programma's in de periode 2002 tot en met 2006. In de loop van 2002 is het museum na een ingrijpende verbouwing, waarbij ook de afdeling educatie een eigen ruimte tot zijn beschikking kreeg, heropend. De cijfers van 2002 zijn daarom niet representatief. Tussen 2003 en 2006 is het aantal bezoekers in schoolverband gestegen met ruim 80%. De groei was het sterkst bij de leerlingen van het primair onderwijs. Het Cultuurmenu heeft daar een belangrijke bijdrage aan geleverd. Voor het voortgezet onderwijs zijn drie speciale programma's ontwikkeld, waarvan één gericht op het CKV. Het aantal bezoekers van het voortgezet onderwijs is tussen 2003 en 2006 gestegen met 65%.

Tabel 14. Museum Meermanno: aantal bezoeken in groepsverband in het kader van educatie, 2002-2006

Programma	2002	2003	2004	2005	2006
Schoolgroepen primair onderwijs	423	1527	2507	2225	2836
w.v. in kader Cultuurmenu	0	158	0	807	872
Schoolgroepen voortgezet onderwijs (incl. CKV)	208	418	504	375	689
Subtotaal	631	1945	3011	2600	3525
Verjaardagsfeestjes 7-12 jaar	209	350	448	419	316
Rondleidingen (studenten/volwassenen)	621	538	311	646	607
Speciale arrangementen (studenten/volwassenen)	359	66	168	270	186
Overige groepen (studenten/volwassenen)	1132	1260	1269	2086	2024
Totaal aantal deelnemers	2952	4159	5207	6021	6658

Bron: Museum Meermanno

Het voorbeeld van het museum Meermanno illustreert dat als een museum actief inspeelt op de beleidsmaatregelen die door het ministerie van OC&W in gang gezet zijn, een flinke groei van het bereik onder jongeren kan worden gerealiseerd. De vraag in hoeverre het museum Meermanno representatief is kan in dit onderzoek niet worden beantwoord.

Uit de bovenstaande analyse kan de conclusie worden getrokken dat het bereik van de musea onder jongeren na 1995 en vooral na 1999 relatief sterk is toegenomen. De vraag in hoeverre de beleidsmaatregelen die zijn genomen in het kader van het projectplan Cultuur en School en de vervolgotities daaraan bijgedragen hebben, kan niet met zekerheid worden beantwoord, maar het lijkt wel aannemelijk. Het aantal bezoeken van middelbare scholieren aan musea met CKV-bonnen is tussen 2003 en 2006 met bijna 30% gestegen. Uit de casestudy blijkt dat het beleid om onderwijs en culturele instellingen dichterbij elkaar te brengen, begint aan te slaan. In Den Haag hebben negen

musea en twee archieven hun krachten gebundeld en een Cultuurmenu voor het basisonderwijs ontwikkeld. De bezoekersaantallen van één van de aangesloten musea laten vanaf 2005 een duidelijke groei zien binnen de leeftijdscategorie van 6-11 jaar.

8. Samenvatting en conclusies

[8.1 Inleiding en probleemstelling](#)

Het aantal bezoeken aan Nederlandse musea is in de naoorlogse periode vanaf 1950 zeer sterk toegenomen van 2,6 miljoen in 1950 tot iets minder dan 20 miljoen in 2005. Het aantal museumbezoeken bereikte met bijna 23 miljoen bezoekers een hoogtepunt in 1993. Daarna viel het terug tot net onder de 20 miljoen. Deze stijging moet voor een deel worden toegeschreven aan de groei van de bevolking in diezelfde periode van circa 9 miljoen tot 16 miljoen. Echter ook het aantal bezoeken per 100 inwoners is tussen 1950 en 1993 bijna verdubbeld.

Het museumbereik, dat wil zeggen het percentage van de Nederlandse bevolking van zes jaar en ouder dat in een bepaald jaar één of meer bezoeken brengt aan een museum, zoals geschat op basis van steekproeven door het SCP vanaf 1983, geeft een wat ander, meer fluctuerend verloop te zien. Het is aanvankelijk evenals de bezoekersaantallen gestegen en wel van 35% in 1983 tot 41% in 1991, tussen 1991 en 1995 is het teruggevallen tot 35% om daarna weer toe te nemen tot 38% in 2003.

Deze opmerkelijke ontwikkelingen in het museumbezoek en het bereik onder de Nederlandse bevolking gaven aanleiding om de algemene probleemstelling van dit onderzoek als volgt te formuleren:

Hoe kunnen de trends en fluctuaties in het aantal bezoeken en het bereik van de musea onder de Nederlandse bevolking in het bijzonder in de periode 1950 tot en met 2005 worden verklaard?

Ter verklaring van deze ontwikkelingen zijn twaalf hypothesen geformuleerd, waaronder in het bijzonder de invloed van het prijs- en subsidiebeleid en het cultuur- en onderwijsbeleid onderwerp van onderzoek is geweest.

Bij de indeling van de hypothesen is gebruik gemaakt van het begrippenkader uit de economische markttheorie bestaande uit aanbod, vraag en de afstemming daartussen door het prijsmechanisme of andere vormen van coördinatie, zoals het budgetmechanisme, dat een belangrijke rol speelt bij de coördinatie in de museumsector. De aanbodfactoren zijn onderscheiden in aantallen musea en aantallen tentoonstellingen. Aan de vraagzijde is de invloed van een aantal demografische factoren en economische en technologische factoren onderzocht. Tenslotte is de invloed van beleidsmatige factoren onderzocht, waarbij een onderscheid gemaakt is in het prijs- en subsidiebeleid en het onderwijs- en cultuurbeleid. De hypothesen zijn getoetst door middel van

enkelvoudige en multiple regressieanalyse en door middel van beschrijvende statistische analyse.

8.2 Conclusies

De musea krijgen hun inkomsten voor het grootste deel uit subsidies van de overheid, omdat de overheid het van belang vindt het cultureel erfgoed in stand te houden en het publiek zonder hoge financiële drempels daarvan kennis te laten nemen.

Op grond van de economische markttheorie kan worden verwacht dat in een dergelijke, via het budgetmechanisme gecoördineerde markt, aanbod en vraagfactoren een belangrijke directe invloed hebben op het aantal bezoeken dat tot stand komt. Toegangsprijzen spelen een minder belangrijke rol dan in een vrije markt.

8.2.1 Factoren aan de aanbodzijde

Het aanbod van musea omvat de vaste collectie, tentoonstellingen en educatieve diensten.

De hypothese dat aanbodfactoren een belangrijke invloed hebben op de ontwikkeling van de bezoekersaantallen wordt bevestigd. De ontwikkeling van de bezoekersaantallen blijkt sterk te correleren met het aantal musea, maar nog sterker met het aantal tentoonstellingen dat jaarlijks wordt georganiseerd.

Het aantal musea is vooral een indicator voor de vaste collectie die een museum te bieden heeft. In aansluiting daarop worden jaarlijks meerdere tentoonstellingen georganiseerd. De tentoonstellingen blijken de echte publiekstrekkingen te zijn.

Het organiseren van aansprekende tentoonstellingen is dus een belangrijk instrument voor de musea om publiek binnen te halen. Op de educatieve diensten wordt later nog ingegaan bij het onderwijs en cultuurbeleid.

8.2.2 Factoren aan de vraagzijde

De Nederlandse bevolking is de laatste 25 jaar steeds meer aan het vergrijzen, vooral omdat de gemiddelde levensverwachting toeneemt en omdat de naoorlogse generatie in de jaren '90 de vijftig is gepasseerd. Deze demografische trend heeft een positief effect op het museumbereik, omdat het bereik onder de leeftijdsgroep van 50 tot en met 79 jaar hoger is dan gemiddeld. De omstandigheid dat deze leeftijdsgroep meer vrije tijd heeft speelt hierbij een rol.

Het museumbereik is onder hoger opgeleiden aanzienlijk hoger dan gemiddeld. Het aandeel van hoger opgeleiden (Hbo/WO) in de bevolking is tussen 1991 en 2003 gestegen van 16% tot ruim 25%. De trendmatige stijging van het opleidingsniveau van de bevolking heeft dan ook een positief effect op het gemiddelde museumbereik. Toch is het gemiddelde museumbereik in de betreffende periode licht gedaald, namelijk van 41% tot 38%. Dit positieve effect is namelijk meer dan tenietgedaan door een daling van het bereik op alle afzonderlijke opleidingsniveaus. Verschillende auteurs hebben gezocht naar verklaringen voor deze daling van het bereik op de afzonderlijke opleidingsniveaus. De Haan (2007) schrijft dit toe aan de omstandigheid dat de samenstelling van de opleidingsniveaus naar milieu van herkomst verandert en steeds meer hoog opgeleiden de culturele belangstelling niet meer van huis uit meekrijgen. Van Eijck e.a. (2002) zoeken de verklaring vooral in cultuurpedagogische veranderingen in het voortgezet onderwijs, waardoor de generatie van 16 tot 40 jaar minder vertrouwd is gemaakt met het culturele aanbod dan de generatie daarvoor.

Het aandeel van allochtonen in de bevolking is tussen 1983 en 2003 met de helft toegenomen. In 1983 was het aandeel nog 12% en in 2003 was het gestegen tot 19%. Het museumbereik onder niet-westerse allochtonen is aanzienlijk lager dan onder autochtonen. Het groeiende aandeel van niet-westerse aandeel in de bevolking heeft daarom een negatief effect op het gemiddelde museumbereik. Dit effect wordt de laatste tien jaar wel minder sterk omdat de achterstand van allochtonen in het museumbezoek snel terugloopt.

De vraag naar museumdiensten is ook onderhevig aan een aantal economische en technologische invloeden. Het inkomen per hoofd van de bevolking is sinds 1950 sterk gestegen en het is te verwachten dat deze stijging een positief effect heeft op het museumbezoek, omdat de financiële drempel daardoor makkelijker wordt genomen. Deze hypothese wordt bevestigd op basis van een enkelvoudige regressieanalyse. Theoretisch kunnen er echter vraagtekens worden gezet bij deze uitkomst, omdat de toegangsprijzen van musea lange tijd zo laag waren dat ze nauwelijks een belemmering konden vormen.

Het is aannemelijk dat er een causaal verband is tussen een toename van de vrije tijd en een stijging van het museumbezoek. Uit de beschikbare van tijdbesteding onderzoeken blijkt echter dat de vrije tijd in uren per week tussen 1975 en 2000 licht is gedaald. Door technologische en economische ontwikkelingen is het aantal mogelijkheden van vrijetijdsbesteding in de laatste decennia bovendien sterk toegenomen. Verwacht mag worden dat de heviger wordende concurrentie om de nog afgenomen vrije tijd ten koste

is gegaan van het museumbezoek. Een nadere analyse van de uitkomsten van tijdbestedingonderzoeken leert echter dat de tijd besteed aan uitgaan en daaronder aan culturele uitjes tussen 1975 en 2000 niet is afgenomen en zelfs tussen 1995 en 2000 nog licht is toegenomen.

Dat het aantal museumbezoeken over de hele periode gezien kon toenemen, kan worden verklaard door de tendens om de duur van een bezoek wat korter te houden, zodat binnen de beschikbare vrije tijd meer bezoeken kunnen worden afgelegd. Dit komt overeen met het beeld dat het tempo van leven sneller wordt en dat mensen efficiënter met hun tijd omgaan.

8.2.3 Prijs- en subsidiebeleid

De overheidssubsidies zijn gestegen van € 3 miljoen in 1950 tot € 368 miljoen in 2005. Deze zeer forse stijging is tot 1993 gepaard gegaan met een eveneens forse stijging van het aantal museumbezoeken. Tussen 1993 en 2005 zijn de overheidssubsidies sterk blijven stijgen. Bovendien wordt bij de subsidievoorwaarden na 1993 een sterker accent gelegd op publiekswerving en het verwerven van eigen inkomsten. Desondanks is het aantal bezoeken in die periode licht is teruggelopen. Deze tegenstrijdige ontwikkeling vraagt om een nadere verklaring. Hierop zal nog worden teruggekomen.

De publiekswerving wordt sinds 1981 ondersteund door de introductie van de Museum(jaar)kaart (MJK), die gratis toegang biedt tot een groot aantal musea en korting geeft op de meeste tentoonstellingen in musea. De MJK is vooral lonend voor mensen die meerdere keren per jaar een museumbezoeken. Het is dan ook aannemelijk dat de MJK de bezoekfrequentie stimuleert en niet zozeer het bereik. Het aantal verkochte MJK's fluctueert in de periode tot 2003 tussen de 120.000 en 270.000 per jaar. De bezoekfrequentie van de reguliere MJK-bezitters is met 3 tot 4,5 bezoeken per jaar inderdaad aanzienlijk hoger dan bij niet-bezitters (0,5 tot 0,7 bezoeken per jaar).

Wanneer de museumbezoeken in de periode 1993 tot 2005 worden uitgesplitst naar gratis bezoek, vol tarief, gereduceerd tarief en bezoek met MJK, dan blijkt dat de MJK hoogstens een beperkt effect heeft op het totale museumbezoek. Het aandeel van de MJK bezoeken bedraagt over het algemeen niet meer dan circa 10%. Bovendien blijkt dat er sprake is van substitutie tussen de MJK bezoeken en de bezoeken tegen vol tarief. De samenwerking met de Rabobank en de NS in de periode 1991 tot en met 2005 heeft weliswaar zo'n 3,5 tot 4,5 miljoen bezoeken opgeleverd, maar deze bezoeken zijn grotendeels ten koste gegaan van de bezoeken tegen vol tarief zodat per saldo weinig winst is geboekt. Het is wel waarschijnlijk dat deze samenwerking veel nieuwe klanten

binnen de muren van de musea heeft gebracht. Het is mogelijk dat dit heeft bijgedragen aan de groei van het museumbereik in de periode 1995 tot 2003 van 35% tot 38%.

De gemiddelde entreprijzen voor volwassenen van musea die entree heffen is tussen 1990 en 2005 gestegen met ruim 150%, terwijl de prijsindex van de gezinsconsumptie in diezelfde periode is gestegen met 40%. De hypothese dat deze relatieve prijsverhoging een negatieve invloed heeft op de bezoekersaantallen wordt bevestigd op basis van een regressieanalyse.

8.2.4 Onderwijs- en cultuurbeleid

In 1996 is het project Cultuur en School gelanceerd dat zich ten doel stelt duurzame relaties op te bouwen tussen culturele instellingen en scholen en de positie van cultuur in het reguliere onderwijsprogramma van de verschillende schoolsoorten te versterken. Met het oog daarop worden kunstenaars ingezet in het basisonderwijs, is het vak CKV ingevoerd als verplicht vak in de bovenbouw van het havo/vwo en later ook in het vmbo en de onderbouw, worden CKV-bonnen verspreid in het voortgezet onderwijs en zijn kunstcoördinatoren aangesteld in de scholen. Uit gegevens van het SCP blijkt dat het bereik van de musea onder de leeftijdsgroepen 6-11 jaar en 12-19 jaar na 1995 en vooral na 1999 relatief sterk is toegenomen. Het lijkt aannemelijk dat de beleidsmaatregelen die zijn genomen in het kader van het projectplan Cultuur en School en de vervolgotities daaraan een bijdrage hebben geleverd. Uit gegevens van de stichting CJP blijkt dat het aantal bezoeken van middelbare scholieren aan musea met CKV-bonnen in de periode tussen 2003 en 2006 met bijna 30% is gestegen.

Uit een casestudie uitgevoerd in Den Haag blijkt dat negen musea en twee archieven hun krachten hebben gebundeld en een Cultuurmenu voor het basisonderwijs hebben ontwikkeld. De bezoekersaantallen bij één van de aangesloten musea binnen de leeftijdscategorie van 6-11 jaar geven vanaf de introductie daarvan in 2005 een duidelijke groei te zien. Vergelijkbare initiatieven zijn genomen in andere steden en regio's in Nederland.

8.3 Slotbeschouwing

Het museumbezoek en het bereik onder de bevolking is lange tijd begunstigd door positieve ontwikkelingen aan de aanbodzijde én de vraagzijde.

Het aantal musea nam tot halverwege de jaren '90 sterk toe en ook het aantal tentoonstellingen dat jaarlijks georganiseerd werd maakte tot 1997 een gestage groei door.

Aan de vraagzijde werd de belangstelling voor en de participatie in het museale erfgoed positief beïnvloed door de vergrijzing van de bevolking, door de stijging van het gemiddelde opleidingsniveau en door de stijging van het inkomen per hoofd van de bevolking.

De uitbreiding van het aantal musea en de groei van het aantal georganiseerde tentoonstellingen en het educatieve aanbod werden mogelijk gemaakt door uitbundig toenemende overheidssubsidies.

Omstreeks 1993 bereikte zowel het museumbezoek als het –bereik een keerpunt en zette een daling in. Negatieve factoren kregen de overhand. Omdat het aantal musea en het aantal tentoonstellingen nog bleef doorgroeien tot omstreeks 1997 moet de oorzaak voor deze daling aan de vraagzijde worden gezocht. Vooral onder de jongere generatie, zowel de schoolgaande jeugd van 6-19 jaar als de groep van 20-35 jaar, nam het bereik tussen 1991 en 1995 sterk af. Onder invloed van de hervormingen in het onderwijsbeleid ingezet door het project Cultuur en School is het bereik onder de leeftijdsgroepen van 6-19 jaar in 2003 weer de goede kant opgegaan. Het lijkt erop dat het onderwijs in jaren '70 en '80 onvoldoende aandacht heeft gegeven aan het laten kennis maken van de leerlingen met het culturele erfgoed.

De sterke verhogingen van de entreprijzen in de jaren '90 zijn ook niet bevorderlijk geweest voor het museumbezoek.

Hoewel de overheidssubsidies zijn blijven toenemen, was een steeds groter deel van het budget van musea nodig voor consolidatie en onderhoud en kan met het budget voor tentoonstellingen en nieuwe aankopen minder worden bereikt vanwege sterke kostenstijgingen.

Een nevendoelstelling van dit onderzoek was om op basis van multiple regressieanalyses een combinatie van verklarende factoren op het spoor te komen, die een optimale verklaring zou bieden voor de ontwikkeling van het museumbezoek.

De pogingen die met dat oogmerk zijn gedaan, bleken op methodologische problemen te stuiten. In het onderzoek kon gebruik worden gemaakt van zeer lange tijdreeksen van meer dan 50 jaar. De aanbodfactor 'tentoonstellingen' bleek al zo'n hoge determinatie-coëfficiënt op te leveren dat een verdere verhoging niet mogelijk bleek. Toevoeging van meer verklarende variabelen gaf als resultaat dat deze of niet-significant waren of dat er sprake was van multicollineariteit.

Literatuurlijst

[Boeken en SCP publicaties](#)

- Van den Berg, H.O. 1985. *De structuur van het kunstbeleid*. Den Haag: SCP-publicatie.
- Breedveld, K, van den Broek, A, De Haan, J, De Hart, J, Huysmans, F & Niggebrugge, D. 2001. *Trends in de tijd, een schets van recente ontwikkelingen in tijdsbesteding en tijdsordening*. Den Haag: SCP-publicatie.
- Breedveld, K., Cloin, M. & Van den Broek, A. 2002. *Ruimte voor tijd, op weg naar een monitor tijdsordening*. Den Haag: SCP-publicatie.
- Van den Broek, A. & De Haan, J. 2000. *Cultuur tussen competentie en competitie*. Den Haag: SCP-publicatie.
- Van den Broek, A, Huysmans, F. & De Haan, J. 2005. *Cultuurminnaars en cultuurmijders, trends in de belangstelling voor de kunsten en cultureel erfgoed*. Den Haag: SCP-publicatie.
- De Haan, J. 1997. *Het gedeelde erfgoed, een onderzoek naar de veranderingen in de cultuurhistorische belangstelling sinds het einde van de jaren zeventig*. Den Haag: SCP-publicatie.
- Koopmans, L & Wellink, A.H.E.M. 2003. *Overheidsfinanciën*. Groningen: Stenfort Kroesse.
- Lievens, J & Waeghe H. 2005. *Cultuurkijker: cultuurkijker in de breedbeeld*. Antwerpen: Uitgeverij de Boeck.
- Nagel, I. 2004. *Cultuurdeelname in de levensloop. Proefschrift*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Ranshuysen, L. 1993. *Scholen in kunst: effecten van kunsteducatie op cultuurdeelname*. Utrecht: LOKV.

- Schnabel, P., Keuzenkamp, S., Breedveld, K., Cloin, M. 2004. *In het zicht van de toekomst.*, sociaal en cultureel rapport. Den Haag: SCP-publicatie.
- SCP. 2004. Het actieplan *Cultuurbereik en cultuurdeelname, 1999-2003, een empirische evaluatie op landelijk niveau (werkdocument 117)*. Den Haag: SCP-publicatie.
- SCP. 1986. *Advies cultuurwetgeving, cultuurbeleid in historisch, beleidsanalytisch en juridisch perspectief*. Den Haag: SPC-publicatie.
- Seale, C. 1998, 2004. *Researching society and culture*. Londen. Calafornia & New Dehli: Sage Publications.
- Wubs, H. & Huysmans, F. 2006. *Klik naar het verleden, een onderzoek naar gebruikers van digitaal erfgoed: hun profielen en zoekstrategieën*. Den Haag: SCP-publicatie.

[Artikel](#)

- Van Eijck, K., de Haan, J. & Knulst, W. 2002. *Snobisme hoeft niet meer, de interesse voor hoge cultuur in een smaakdemocratie*. Mens & Maatschappij 77 (2).

[CBS publicaties.](#)

- Sociaal-culturele berichten 1988-4: musea 1986
- Sociaal-culturele berichten 1988-10: musea 1987
- Sociaal-culturele berichten 1991-2: musea 1989
- Sociaal culturele berichten 1992-6: musea 1990
- Sociaal-culturele berichten 1993-9: musea 1991
- Sociaal-culturele berichten 1988-12: aanvullend voorzieningen onderzoek 1987
- Jaarboek cultuur: 1992, 1993, 1994, 1995. 1996, 1998, 1999.

[Internet](#)

<http://www.statline.cbs.nl>

<http://www.cjp.nl>. 12 januari 2008